

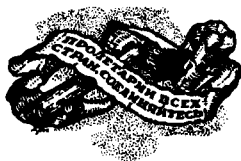
ДИТЯЧА ХВОРОБА «ЛІВІЗНИ» В КОМУНІЗМІ ¹

Написано в квітні — травні 1920 р.

*Надруковано в червні 1920 р.
в Петрограді окремою книгою
Державним видавництвом*

*Друкується за текстом книги,
звіреним з рукописом*

Н. ЛЕНИН
ДЕТСКАЯ
БОЛЕЗНЬ
«ЛЕВИЗНЫ»
В КОММУ-
НИЗМЕ

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ
ИЗДАТЕЛЬСТВО**

ПЕТЕРБУРГ
1·9·2·0

Обкладинка книги В. І. Леніна
«Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». — 1920 р.

Зменшено

I

**В ЯКОМУ РОЗУМІННІ МОЖНА ГОВОРИТИ
ПРО МІЖНАРОДНЕ ЗНАЧЕННЯ
РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ?**

Перші місяці після завоювання пролетаріатом політичної влади в Росії (25. X. — 7. XI. 1917) могло здаватися, що величезні відмінності відсталोї Росії від передових західноєвропейських країн зроблять революцію пролетаріату в цих останніх дуже мало схожою на нашу. Тепер ми маємо вже перед собою чималий міжнародний досвід, який говорить з цілковитою виразністю, що деякі основні риси нашої революції мають не місцеве, не національно-особливе, не російське тільки, а міжнародне значення. І я говорю тут про міжнародне значення не в широкому розумінні слова: не деякі, а всі основні і багато які другорядні риси нашої революції мають міжнародне значення в розумінні впливу її на всі країни. Ні, в найвужчому розумінні слова, тобто розуміючи під міжнародним значенням міжнародну значимість або історичну неминучість повторення в міжнародному масштабі того, що було у нас, доводиться визнати таке значення за деякими основними рисами нашої революції.

Звичайно, було б величезною помилкою перебільшити цю істину, поширити її не тільки на деякі з основних рис нашої революції. Цілком так само було б помилкою випустити з уваги, що після перемоги пролетарської революції хоч би в одній з передових країн настане, цілком імовірно, крутий перелом, а саме: Росія зробиється скоро після цього не зразковою, а знову відсталою (в «радянському» і в соціалістичному розумінні) країною.

Але в даний історичний момент справа стоїть саме так, що російський зразок показує *всім* країнам дещо, і дуже істотне, а їх неминучого і недалекого майбутнього. Передові робітники в усіх країнах давно зрозуміли це, — а ще частіше не стільки зрозуміли, скільки інстинктом революційного класу схопили, відчули це. Звідси міжнародне «значення» (у вузькому розумінні слова) Радянської влади, а також основ більшовицької теорії і тактики. Цього не зрозуміли «революційні» вожді II Інтернаціоналу, як-от Каутський в Німеччині, Отто Бауер і Фрідріх Адлер в Австрії, які й виявились через те реакціонерами, захисниками найгіршого опортунізму і соціал-зрадництва. Між іншим, анонімна брошура «Всесвітня революція» («Weltrevolution»), що вийшла в 1919 році у Відні (Sozialistische Bücherei, Heft 11; Ignaz Brand *), показує особливо наочно весь хід думки і весь круг думки, точніше, всю безодню недоумства, педантизму, підлоти і зради інтересів робітничого класу — і до того ж під соусом «захисту» ідеї «всесвітньої революції».

Але спинитися докладніше на цій брошурі доведеться коли-небудь іншим разом. Тут же відзначимо тільки ще одно: в давно-давно минулі часи, коли Каутський був ще марксистом, а не ренегатом, він, підходячи до питання, як історик, передбачав можливість настання такої ситуації, при якій революційність російського пролетаріату стане зразком для Західної Європи. Це було в 1902 році, коли Каутський писав у революційній «Искре»² статтю «Слов'яни і революція». Ось що він писав у цій статті:

«Тепер же» (на протилежність 1848 рокові) «можна думати, що не тільки слов'яни вступили в ряди революційних народів, але що й центр ваги революційної думки і революційної справи все більше і більше пересувається до слов'ян. Революційний центр пересувається з заходу на схід. В першій половині XIX століття він лежав у Франції, часом в Англії. В 1848 році і Німеччина вступила в ряди революційних націй... Нове століття починається такими подіями, які наводять на думку, що ми йдемо назустріч дальшому пересуванню революційного центру, а саме:

* — Соціалістична бібліотека, випуск 11; Ігнац Бранд. *Ред.*

пересуванню його в Росію... Росія, яка сприйняла стільки революційної ініціативи з Заходу, тепер, може, сама готова послужити для нього джерелом революційної енергії. Російський революційний рух, що розгорається, стане, можливо, наймогутнішим засобом для того, щоб витравити той дух дряблого філістерства і трезвеного політиканства, який починає поширюватися в наших рядах, і примусить знову спалахнути яскравим полум'ям жадою боротьби і пристрасну відданість нашим великим ідеалам. Росія давно вже перестала бути для Західної Європи простим оплотом реакції і абсолютизму. Справа стоїть тепер, мабуть, якраз навпаки. Західна Європа стає оплотом реакції і абсолютизму в Росії... З царем російські революціонери, можливо, давно справилися б, якби їм не доводилося одночасно вести боротьбу і проти його союзника — європейського капіталу. Будемо сподіватися, що на цей раз їм вдасться справитися з обома ворогами і що новий «священний союз» розпадеться скоріше, ніж його попередники. Але, хоч би як скінчилася теперішня боротьба в Росії, кров і щастя мучеників, яких вона породить, на жаль, більш ніж досить, не пропадуть марно. Вони запліднять сході соціального перевороту в усьому цивілізованому світі, примусять їх рости швидше і швидше. В 1848 році слов'яни були лютим морозом, який побив квіти народної весни. Може, тепер їм судилося бути тією бурею, яка зламає кригу реакції і нестримно принесе з собою нову, щасливу весну для народів» (*Карл Каутський*. «Слов'яни і революція», стаття в «Искре», російській с.-д. революційній газеті, 1902 р., № 18, 10 березня 1902 р.).

Добре писав 18 років тому Карл Каутський!

II

ОДНА З ОСНОВНИХ УМОВ УСПІХУ БІЛЬШОВИКІВ

Напевно, тепер уже майже кожен бачить, що більшовики не продержалися б при владі не те що 2 $\frac{1}{2}$ роки, а й 2 $\frac{1}{2}$ місяці без найсуворішої, справді залізної дисципліни в нашій партії, без найбільш повної і беззавітної підтримки її всією масою робітничого класу, тобто всім, що є в ньому мислячого, чесного, самовідданого, впливового, здатного вести за собою або захоплювати відсталі верстви.

Диктатура пролетаріату є найбільш беззавітна і найбільш нещадна війна нового класу проти *могутнішого* ворога, проти буржуазії, опір якої *подесятерений* її

поваленням (хоч би в одній країні) і могутність якої полягає не тільки в силі міжнародного капіталу, в силі і міцності міжнародних зв'язків буржуазії, а й у *силі звички*, в силі *дрібного виробництва*. Бо дрібного виробництва лишилось ще на світі, на жаль, дуже й дуже багато, а дрібне виробництво *породжує* капіталізм і буржуазію постійно, щодня, щогодини, стихійно і в масовому масштабі. З усіх цих причин диктатура пролетаріату необхідна, і перемога над буржуазією неможлива без довгої, упертої, запеклої війни не на життя, а на смерть,— війни, яка вимагає витримки, дисципліни, твердості, непохитності і єдності волі.

Повторюю, досвід переможної диктатури пролетаріату в Росії показав наочно тим, хто не вмів думати або кому не доводилось міркувати про дане питання, що безумовна централізація і найсуворіша дисципліна пролетаріату є однією з основних умов для перемоги над буржуазією.

На цьому часто спиняються. Але далеко не досить міркують про те, що це значить, при яких умовах це можливо? Чи не слід вигуки привітання на адресу Радянської влади і більшовиків *частіше* супроводити *найсерйознішим аналізом* причин того, чому більшовики могли виробити необхідну для революційного пролетаріату дисципліну?

Більшовизм існує, як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року. Тільки історія більшовизму за *весь* період його існування може задовільно пояснити, чому він міг виробити і вдержати при найважчих умовах залізну дисципліну, необхідну для перемоги пролетаріату.

І насамперед постає питання: чим держиться дисципліна революційної партії пролетаріату? чим вона *перевіряється*? чим *підкріплюється*? По-перше, свідомістю пролетарського авангарду і його відданістю революції, його витримкою, самопожертвою, героїзмом. По-друге, його вмінням зв'язатися, зблизитися, до певної міри, коли хочете, злитися з найширшою масою трудящих, в першу чергу пролетарською, *але також і з непролетарською* трудящою масою. По-третє, правильністю

політичного керівництва, здійснюваного цим авангардом, правильністю його політичної стратегії і тактики, при умові, щоб найширші маси *власним досвідом* переконалися в цій правильності. Без цих умов дисципліна в революційній партії, дійсно здатній бути партією передового класу, який має повалити буржуазію і перетворити все суспільство, нездійсненна. Без цих умов спроби створити дисципліну неминуче перетворюються в пустишку, в фразу, в кривляння. А ці умови, з другого боку, не можуть виникнути відразу. Вони виробляються лише довгою працею, тяжким досвідом; їх вироблення полегшується правильною революційною теорією, яка, в свою чергу, не є догмою, а остаточно складається лише в тісному зв'язку з практикою дійсно масового і дійсно революційного руху.

Якщо більшовизм міг виробити і успішно здійснити в 1917—1920 роках, при небачено тяжких умовах, найсуворішу централізацію і залізну дисципліну, то причина того полягає просто-напросто в ряді історичних особливостей Росії.

З одного боку, більшовизм виник в 1903 році на найміцнішій базі теорії марксизму. А правильність цієї — і тільки цієї — революційної теорії довів не тільки всесвітній досвід всього XIX століття, але й особливо досвід блукань і хитань, помилок і розчарувань революційної думки в Росії. Протягом коло півстоліття, приблизно з 40-х і до 90-х років минулого століття, передова думка в Росії, під гнітом небачено дикого і реакційного царизму, жадібно шукала правильної революційної теорії, стежачи з надзвичайною пильністю і ретельністю за всяким і кожним «останнім словом» Європи і Америки в цій галузі. Марксизм, як єдино правильну революційну теорію, Росія справді *вистраждала* піввіковою історією нечуваних мук і жертв, небаченого революційного героїзму, неймовірної енергії і беззавітності шукань, навчання, випробування на практиці, розчарувань, перевірки, зіставлення досвіду Європи. Завдяки вимушеній царизмом емігрантщині революційна Росія мала в другій половині XIX століття таке багатство інтернаціональних зв'язків, таку

чудову обізнаність відносно всесвітніх форм і теорій революційного руху, як ні одна країна в світі.

З другого боку, більшовизм, що виник на цій гранітній теоретичній базі, проробив п'ятнадцятирічну (1903—1917) практичну історію, яка щодо багатства досвіду не має собі рівної в світі. Бо ні в одній країні за ці 15 років не було пережито навіть приблизно так багато в розумінні революційного досвіду, швидкості і різноманітності зміни різних форм руху, легального і нелегального, мирного і бурхливого, підпільного і відкритого, гурткового і масового, парламентського і терористичного. Ні в одній країні не було сконцентровано на такому короткому проміжку часу такого багатства форм, відтінків, методів боротьби *всіх* класів сучасного суспільства, притому боротьби, яка, внаслідок відсталості країни і тяжкості гніту царизму, особливо швидко визрівала, особливо жадібно і успішно засвоювала собі відповідне «останнє слово» американського і європейського політичного досвіду.

III

ГОЛОВНІ ЕТАПИ В ІСТОРІЇ БІЛЬШОВИЗМУ

Роки підготовки революції (1903—1905). Скрізь відчувається наближення великої бурі. В усіх класах заворушення і підготовка. За кордоном емігрантська преса ставить теоретично *всі* основні питання революції. Представники трьох основних класів, трьох головних політичних течій, ліберально-буржуазної, дрібнобуржуазно-демократичної (прикритої вивісками «соціал-демократичного» і «соціал-революційного» напрямів³⁾ і пролетарсько-революційної, найзапеклішою боротьбою програмних і тактичних поглядів передхоплюють і підготовляють майбутню відкриту боротьбу класів. *Всі* питання, з-за яких ішла збройна боротьба має в 1905—1907 і в 1917—1920 роках, можна (і треба) простежити, в зародковій формі, з тодішньої преси. А між трьома головними напрямками, звичайно, є скільки завгодно проміжних, перехідних, половинчатих утво-

рень. Точніше: в боротьбі органів преси, партій, фракцій, груп викристалізуються ті ідейно-політичні напрями, які є дійсно класовими; класи виковують собі належну ідейно-політичну зброю для майбутніх битв.

Роки революції (1905—1907). Всі класи виступають відкрито. Всі програмні і тактичні погляди перевіряються дією мас. Небачена в світі широта і гострота страйкової боротьби. Переростання економічного страйку в політичний і політичного в повстання. Практична перевірка співвідношень між керуючим пролетаріатом і керованим, нестійким, хитким, селянством. Народження, в стихійному розвитку боротьби, радянської форми організації. Тодішні спори про значення Рад передхоплюють велику боротьбу 1917—1920 років. Зміна парламентських форм боротьби і непарламентських, тактики бойкоту парламентаризму з тактикою участі в парламентаризмі, легальних форм боротьби і нелегальних, а так само їх взаємовідносини і зв'язки — все це відзначається дивним багатством змісту. Кожний місяць цього періоду дорівнював в розумінні навчання основам політичної науки — і мас і вождів, і класів і партій — рокові «мирного» «конституційного» розвитку. Без «генеральної репетиції» 1905 року перемога Жовтневої революції 1917 року була б неможлива.

Роки реакції (1907—1910). Царизм переміг. Всі революційні і опозиційні партії розбиті. Занепад, деморалізація, розколи, розбрід, ренегатство, порнографія на місце політики. Посилення тяги до філософського ідеалізму; містицизм, як оболонка контрреволюційних настроїв. Але в той же час саме велика поразка дає революційним партіям і революційному класові справжній і дуже корисний урок, урок історичної діалектики, урок розуміння, уміння і мистецтва вести політичну боротьбу. Друзі пізнаються в нещасті. Розбиті армії добре вчаться.

Перемігший царизм змушений прискорено руйнувати залишки добуржуазного, патріархального побуту в Росії. Буржуазний розвиток її іде вперед на диво швидко. Позакласові, надкласові ілюзії, ілюзії щодо можливості уникнути капіталізму розлітаються прахом.

Класова боротьба виступає зовсім по-новому і тим більш виразно.

Револьюційні партії повинні доучуватись. Вони вчилися наступати. Тепер доводиться зрозуміти, що цю науку треба доповнити наукою, як правильніше відступати. Доводиться зрозуміти,— і револьюційний клас на власному гіркому досвіді вчиться розуміти,— що не можна перемогти, не навчившись правильного наступу і правильного відступу. З усіх розбитих опозиційних і револьюційних партій більшовики відступили в найбільшому порядку, з найменшими втратами для їх «армії», з найбільшим збереженням ядра її, з найменшими (щодо глибини і невигойності) розколами, з найменшою деморалізацією, з найбільшою здатністю відновити роботу найбільш широко, правильно і енергійно. І досягли цього більшовики тільки тому, що нещадно викрили і вигнали геть револьюціонерів фрази, які не хотіли зрозуміти, що треба відступити, що треба вміти відступити, що треба обов'язково навчитися легально працювати в найреакційніших парламентах, в найреакційніших професійних, кооперативних, страхових і подібних організаціях.

Роки піднесення (1910—1914). Спочатку піднесення було неймовірно повільне, потім, після ленських подій 1912 року, трохи швидше. Переборюючи нечувані труднощі, більшовики відтіснили меншовиків, роль яких, як буржуазних агентів у робітничому русі, чудово зрозуміла вся буржуазія після 1905 року і яких тому на тисячі ладів підтримувала проти більшовиків уся буржуазія. Але більшовикам ніколи не вдалося б досягти цього, якби вони не провели правильної тактики поєднання нелегальної роботи з обов'язковим використанням «легальних можливостей». В найреакційнішій Думі більшовики завоювали собі всю робітничу курію.

Перша всесвітня імперіалістська війна (1914—1917). Легальний парламентаризм, при умовах крайньої реакційності «парламенту», служить найкориснішу службу партії револьюційного пролетаріату, більшовикам. Більшовики-депутати йдуть у Сибір⁴. В емігрантській пресі всі відтінки поглядів соціал-імперіалізму,

соціал-шовінізму, соціал-патріотизму, непослідовного і послідовного інтернаціоналізму, пацифізму і революційного заперечення пацифістських ілюзій знаходять у нас свій повний вираз. Учені дурні і старі баби II Інтернаціоналу, які зневажливо і погордливо морщили ніс з приводу численності «фракцій» в російському соціалізмі і запеклості боротьби між ними, не зуміли, коли війна відняла хвалену «легальність» в усіх передових країнах, організувати навіть приблизно такого вільного (нелегального) обміну поглядів і такого вільного (нелегального) вироблення правильних поглядів, які організували російські революціонери в Швейцарії і в ряді інших країн. Саме тому і прямі соціал-патріоти і «каутськіанці» всіх країн виявились найгіршими зрадниками пролетаріату. А якщо більшовизм зумів перемогти в 1917—1920 роках, то однією з основних причин цієї перемоги є те, що більшовизм ще з кінця 1914 року нещадно викривав огидність, мерзотність і підлість соціал-шовінізму і «каутськіанства» (якому відповідає лонгетизм ⁵ у Франції, погляди вождів Незалежної робітничої партії ⁶ і фабіанців ⁷ в Англії, Тураті в Італії і т. д.), маси ж потім на власному досвіді переконувалися дедалі більше в правильності поглядів більшовиків.

Друга революція в Росії (з лютого по жовтень 1917 р.). Неймовірна застарілість і перестарілість царизму створила (за допомогою ударів і тягот жахливої війни) неймовірну силу руйнування, спрямовану проти нього. За кілька днів Росія перетворилася в демократичну буржуазну республіку, більш вільну — в обстановці війни, — ніж будь-яка країна в світі. Уряд стали створювати вожді опозиційних і революційних партій — як у найбільш «строого-парламентарних» республіках, причому звання вождя опозиційної партії в парламенті, хоч і щонайреакційнішому, *полегшувало* дальшу роль такого вождя в революції.

Меншовики і «соціалісти-революціонери» за кілька тижнів чудово засвоїли собі всі прийоми і манери, доводи і софізми європейських героїв II Інтернаціоналу, міністеріалістів ⁸ та іншої опортуністичної швали. Все,

що ми читаємо тепер про Шейдеманів і Носке, Каутського і Гільфердінга, про Реннера і Аустерліца, Отто Бауера і Фріца Адлера, про Тураті і Лонге, про фабіанців і вождів Незалежної робітничої партії в Англії, все це здається нам (і на ділі є) нудним повторенням, переспівом знайомого і старого мотиву. Все це у меншовиків ми вже бачили. Історія зіграла жарт і примусила опортуністів відсталої країни випередити опортуністів ряду передових країн.

Якщо всі герої II Інтернаціоналу зазнали банкрутства, осоромились на питанні про значення і роль Рад і Радянської влади, якщо особливо «яскраво» осоромились і заплутались на цьому питанні вожді трьох дуже важливих партій, що вийшли нині з II Інтернаціоналу (а саме: німецької Незалежної с.-д. партії⁹, французької лонгетистської і англійської Незалежної робітничої партії), якщо всі вони виявились рабами передсудів дрібнобуржуазної демократії (зовсім в дусі дрібних буржуа 1848 року, які звали себе «соціал-демократами»), то ми *вже* на прикладі меншовиків бачили *все це*. Історія зіграла такий жарт, що в Росії в 1905 році народились Ради, що їх фальсифікували в лютому — жовтні 1917 року меншовики, які збанкрутували внаслідок невміння зрозуміти їх роль і значення, і що тепер *в усьому світі* народилась ідея Радянської влади, ідея, яка з небаченою швидкістю поширюється серед пролетаріату всіх країн, причому старі герої II Інтернаціоналу *повсюди* так само банкрутують через їх невміння зрозуміти роль і значення Рад, як наші меншовики. Досвід довів, що в деяких дуже істотних питаннях пролетарської революції *всі* країни неминуче мають проробити те, що проробила Росія.

Свою переможну боротьбу проти парламентарної (фактично) буржуазної республіки і проти меншовиків більшовики почали дуже обережно і підготовляли зовсім не просто — всупереч тим поглядам, які нерідко зустрічаються тепер в Європі і Америці. Ми *не* закликали на початку вказаного періоду до повалення уряду, а роз'яснювали неможливість його повалення *без* попередніх змін у складі і настрої Рад. Ми не проголошу-

вали бойкоту буржуазного парламенту, учредилки, а говорили — з Квітневої (1917) конференції нашої партії¹⁰ говорили офіційно від імені партії, що буржуазна республіка з учредилкою краща за таку ж республіку без учредилки, а «робітничо-селянська», радянська, республіка краща за всяку буржуазно-демократичну, парламентарну, республіку. Без такої обережної, ґрунтовної, обачної і тривалої підготовки ми не могли б ні здобути перемоги в жовтні 1917 року, ні вдержати цієї перемоги.

IV

В БОРОТЬБІ З ЯКИМИ ВОРОГАМИ ВСЕРЕДИНИ РОБІТНИЧОГО РУХУ ВИРІС, ЗМИЦНІВ І ЗАГАРТУВАВСЯ БІЛЬШОВИЗМ?

По-перше і головним чином у боротьбі проти опортунізму, який в 1914 році остаточно переріс у соціалшовінізм, остаточно перейшов на сторону буржуазії проти пролетаріату. Це був, природно, головний ворог більшовизму всередині робітничого руху. Цей ворог і лишається головним у міжнародному масштабі. Цьому ворогові більшовизм приділяв і приділяє найбільше уваги. Ця сторона діяльності більшовиків тепер уже досить добре відома і за кордоном.

Інше доводиться сказати про другого ворога більшовизму всередині робітничого руху. За кордоном ще надто недостатньо знають, що більшовизм виріс, склався і загартувався в довгорічній боротьбі проти *дрібно-буржуазної революційності*, яка скидається на анархізм або дещо від нього запозичає, яка відступає в чому б то не було істотному від умов і потреб витриманої пролетарської класової боротьби. Теоретично для марксистів цілком встановлено, — і досвідом усіх європейських революцій і революційних рухів цілком підтверджено, — що дрібний власник, дрібний хазяйчик (соціальний тип, який у багатьох європейських країнах має дуже широке, масове представництво), зазнаючи при капіталізмі постійно гноблення і дуже часто

неймовірно різкого і швидкого погіршення життя і розорення, легко переходить до крайньої революційності, але не здатний проявити витримку, організованість, дисципліну, стійкість. «Оскаженілий» від страхів капіталізму дрібний буржуа, це — соціальне явище, властиве, як і анархізм, всім капіталістичним країнам. Нестійкість такої революційності, безплідність її, властивість швидко перетворюватися в покірність, апатію, фантастику, навіть в «шалене» захоплення тією або іншою буржуазною «модною» течією, — все це загальновідоме. Але теоретичне, абстрактне, визнання цих істин аж ніяк ще не звільняє революційні партії від старих помилок, які виступають завжди з несподіваного приводу, в трошки новій формі, в небаченому раніш убранні або оточенні, в оригінальний — більш або менш оригінальний — обстановці.

Анархізм нерідко був свого роду карою за опортуністичні гріхи робітничого руху. Обидві виродливості взаємно доповнювали одна одну. І коли в Росії, незважаючи на більш дрібнобуржуазний склад її населення в порівнянні з європейськими країнами, анархізм користувався в період обох революцій (1905 і 1917) і під час підготовки до них порівняно мізерним впливом, то це, безсумнівно, слід поставити почасти в заслугу більшовизмові, який вів завжди найбільш нещадну і непримиренну боротьбу проти опортунізму. Говорю: «почасти», бо ще важливішу роль у справі ослаблення анархізму в Росії відіграло те, що він мав можливість у минулому (70-і роки XIX століття) розвинутися надзвичайно пишно і виявити до кінця свою невірність, свою непридатність як провідної теорії для революційного класу.

Більшовизм сприйняв при своєму виникненні в 1903 році традицію нещадної боротьби з дрібнобуржуазною, напіванархічною (або здатною загравати з анархізмом) революційністю, традицію, яка була завжди у революційної соціал-демократії і особливо зміцнилась у нас в 1900—1903 роках, коли закладались основи масової партії революційного пролетаріату в Росії. Більшовизм сприйняв і продовжував боротьбу з партією, яка най-

більше виражала тенденції дрібнобуржуазної революційності, саме з партією «соціалістів-революціонерів», по трьох головних пунктах. По-перше, ця партія, що заперечувала марксизм, уперто не хотіла (вірніше, мабуть, буде сказати: не могла) зрозуміти необхідність строго об'єктивного врахування класових сил і їх взаємовідношення перед всякою політичною дією. По-друге, ця партія бачила свою особливу «революційність» або «лівизну» у визнанні нею індивідуального терору, замахів, щоби ми, марксисты, рішуче відкидали. Звичайно, ми відкидали індивідуальний терор тільки з причин доцільності, а людей, які здатні були б «принципально» осуджувати терор великої французької революції або взагалі терор з боку перемігшої революційної партії, що її облягав буржуазія всього світу, таких людей ще Плеханов у 1900—1903 роках, коли Плеханов був марксистом і революціонером, висміював і опльовував. По-третє, «соціалісти-революціонери» бачили «лівизну» в тому, щоб хихикати над невеликими порівняно опортуністичними гріхами німецької соціал-демократії поряд з наслідуванням крайніх опортуністів цієї ж партії в питанні, наприклад, аграрному або в питанні про диктатуру пролетаріату.

Історія, мимохідь сказати, дала тепер у великому, всесвітньо-історичному масштабі підтвердження тієї думки, яку ми завжди відстоювали, а саме, що *революційна* німецька соціал-демократія (зауважте, що ще Плеханов у 1900—1903 роках вимагав виключення Бернштейна з партії, а більшовики, продовжуючи завжди цю традицію, в 1913 році викривали всю низькість, підлість і зрадництво Лєгіна ¹¹), — що революційна німецька соціал-демократія *найближче* була до такої партії, яка потрібна революційному пролетаріатові, щоб він міг перемогти. Тепер, у 1920 році, після всіх ганебних крахів і криз епохи війни і перших років після війни, видно ясно, що з усіх західних партій саме німецька революційна соціал-демократія дала кращих вождів, а також оправилась, вилікувалась, зміцніла знов раніше від інших. Це видно і на партії спартаківців ¹² і на лівому, пролетарському крилі «Незалежної

с.-д. партії Німеччини», яке веде неухильну боротьбу з опортунізмом і безхарактерністю Каутських, Гільфердінгів, Ледебурів, Кріспінів. Якщо кинути тепер загальний погляд на цілком закінчений історичний період, а саме: від Паризької Комуни до першої Соціалістичної Радянської Республіки, то цілком певного і безспірного обрису набирає взагалі відношення марксизму до анархізму. Виявилось, кінець кінцем, що правда на боці марксизму, і якщо анархісти справедливо вказували на опортуністичність пануючих серед більшості соціалістичних партій поглядів на державу, то, по-перше, ця опортуністичність була зв'язана з перекрученням і навіть прямим прихованням поглядів Маркса на державу (в своїй книзі «Держава і революція» я відзначив, що Бебель 36 років, з 1875 до 1911, тримав під спудом лист Енгельса¹³, лист, який особливо рельєфно, різко, прямо, ясно викрив опортунізм ходячих соціал-демократичних поглядів на державу *); по-друге, виправлення цих опортуністичних поглядів, визнання Радянської влади та її переваги над буржуазною парламентарною демократією, все це йшло найбільш швидко і широко саме з надр найбільш марксистських течій серед європейських і американських соціалістичних партій.

В двох випадках боротьба більшовизму з ухиленнями «вліво» його власної партії набрала особливо великих розмірів: у 1908 році з-за питання про участь у найреакційнішому «парламенті» і в обставлених найреакційнішими законами легальних робітничих товариствах і в 1918 році (Брестський мир¹⁴) з-за питання про допустимість того або іншого «компромісу».

В 1908 році «ліві» більшовики були виключені з нашої партії за уперте небажання зрозуміти необхідність участі в найреакційнішому «парламенті»¹⁵. «Ліві» — з числа яких було багато чудових революціонерів, які пізніше з честю були (і продовжують бути) членами комуністичної партії — спирались особливо на вдалий досвід з бойкотом в 1905 році. Коли цар у серпні 1905 року

* Див. Твори, 5 вид., том 33, стор. 61—64. Ред.

оголосив скликання дорадчого «парламенту»¹⁶, більшовики оголосили бойкот його — проти всіх опозиційних партій і проти меншовиків, — і жовтнева революція 1905 року¹⁷ дійсно змела його. Тоді бойкот був правильним не тому, що правильна взагалі неучасть у реакційних парламентах, а тому, що правильно було враховане об'єктивне становище, яке вело до швидкого перетворення масових страйків у політичний, потім у революційний страйк і потім у повстання. Притому боротьба йшла тоді за те, чи лишити в руках царя скликання першої представницької установи чи спробувати вирвати це скликання з рук старої влади. Оскільки не було і не могло бути упевненості в наявності аналогічного об'єктивного становища, а так само в однаковому напрямі і темпі його розвитку, остільки бойкот переставав бути правильним.

Більшовицький бойкот «парламенту» в 1905 році збагатив революційний пролетаріат надзвичайно цінним політичним досвідом, показавши, що при поєднанні легальних і нелегальних, парламентських і позапарламентських форм боротьби іноді корисно і навіть обов'язково уміти відмовитися від парламентських. Але сліпе, наслідувальне, некритичне перенесення цього досвіду на *інші* умови, в *іншу* обстановку є величезною помилкою. Помилкою, хоч і невеликою, легко поправною*, був уже бойкот більшовиками «Думи» в 1906 році. Помилкою дуже серйозною і трудно поправною був бойкот в 1907, 1908 і дальших роках, коли, з одного боку, не можна було ждати дуже швидкого піднесення революційної хвилі і переходу її в повстання, і коли, з другого боку, необхідність поєднання легальної і нелегальної роботи впливала з усієї історичної обстановки оновлюваної буржуазної монархії. Тепер, коли дивився назад на цілком закінчений історичний період, зв'язок якого з дальшими періодами цілком уже виявився, — стає особливо ясным, що

* До політики і партій застосовне — з відповідними змінами — те, що стосується до окремих людей. Розумний не той, хто не робить помилок. Таких людей нема і бути не може. Розумний той, хто робить помилки не дуже істотні і хто вмів легко і швидко виправляти їх.

більшовики *не могли б* удержати (не кажу вже: зміцнити, розвинути, посилити) міцного ядра революційної партії пролетаріату в 1908—1914 роках, якби вони не відстояли в найсуворішій боротьбі *обов'язковості* поєднання з нелегальними формами боротьби форм легальних, з *обов'язковою* участю в найреакційнішому парламенті і в ряді інших, обставлених реакційними законами, установ (страхові каси та ін.).

В 1918 році справа не дійшла до розколу. «Ліві» комуністи утворили тоді тільки окрему групу або «фракцію» всередині нашої партії і притому не надовго. В тому ж 1918 році найвизначніші представники «лівого комунізму», наприклад тт. Радек і Бухарін, відкрито визнали свою помилку. Їм здавалося, що Брестський мир був недопустимим принципіально і шкідливим для партії революційного пролетаріату компромісом з імперіалістами. Це був дійсно компроміс з імперіалістами, але якраз такий і в такій обстановці, який був *обов'язковим*.

Тепер, коли я чую нападки на нашу тактику при підписанні Брестського миру з боку, наприклад «соціалістів-революціонерів», або коли я чую зауваження товариша Ленсбері, зроблене ним у розмові зі мною: «наші англійські вожді тред-юніонів говорять, що компроміси допустимі і для них, якщо вони були допустимі для більшовизму», я відповідаю звичайно насамперед простим і «популярним» порівнянням:

Уявіть собі, що ваш автомобіль зупинили озброєні бандити. Ви даєте їм гроші, паспорт, револьвер, автомобіль. Ви дістаєте порятунок від приємного сусідства з бандитами. Компроміс наявний, безсумнівно. «Do ut des» («даю» тобі гроші, зброю, автомобіль, «щоб ти дав» мені можливість піти живим і здоровим). Але важко знайти не збожеволілу людину, яка оголосила б подібний компроміс «принципіально недопустимим» або оголосила особу, що уклала такий компроміс, співучасником бандитів (хоч бандити, сівши на автомобіль, могли використати його і зброю для нових розбоїв). Наш компроміс з бандитами німецького імперіалізму був подібний до такого компромісу.

А от коли меншовики і есери в Росії, шейдеманівці (і в значній мірі каутськіанці) в Німеччині, Отто Бауер і Фрідріх Адлер (не кажучи вже про пп. Реннерів і К^о) в Австрії, Реноделі і Лонге з К^о у Франції, фабіанці, «незалежники» і «трудовики» («лабуристи»¹⁸) в Англії укладали в 1914—1918 і в 1918—1920 роках *компроміси* з бандитами своєї власної, а іноді й «союзної» буржуазії *проти* революційного пролетаріату своєї країни, от тоді всі ці пани чинили як *співучасники бандитизму*.

Висновок ясний: заперечувати компроміси «принципально», заперечувати всяку допустимість компромісів взагалі, яких би то не було, є хлоп'яцтво, яке важко навіть взяти всерйоз. Політик, що бажає бути корисним революційному пролетаріатові, повинен уміти виділити *конкретні* випадки саме таких компромісів, які недопустимі, в яких виражається опортунізм і *зрадництво*, і спрямувати всю силу критики, все вістря нещадного викривання і непримиренної війни проти *ц и х к о н к р е т н и х* компромісів, не дозволяючи великодосвідченим «діляцьким» соціалістам і парламентським єзуїтам викручуватись і уникати відповідальності за допомогою міркувань про «компроміси взагалі». Пани англійські «вожді» тред-юніонів, а також фабіанського товариства і «незалежної» робітничої партії саме так викручуються від відповідальності *за вчинене ними зрадництво*, за вчинений ними *такий* компроміс, який дійсно означає найгірший опортунізм, зраду і запроданство.

Є компроміси і компроміси. Треба вміти аналізувати обстановку і конкретні умови кожного компромісу або кожного різновиду компромісів. Треба вчитися відрізняти людину, яка дала бандитам гроші і зброю, щоб зменшити заподіюване бандитами зло і полегшити справу впіймання і розстрілу бандитів, від людини, яка дає бандитам гроші і зброю, щоб брати участь в дільбі бандитської здобичі. В політиці це далеко не завжди так легко, як у дитячо-простенькому прикладі. Але той, хто захотів би вигадати для робітників такий рецепт, який би давав заздалегідь готові рішення на всі випадки

життя або який обіцяв би, що в політиці революційного пролетаріату не буде ніяких труднощів і ніяких заплутаних становищ, той був би просто шарлатаном.

Щоб не лишати місця кривотлумаченням, спробую намітити, хоч би зовсім коротко, кілька основних положень для аналізу конкретних компромісів.

Партія, що уклала компроміс з німецькими імперіалістами, який полягав у підписанні Брестського миру, виробляла свій інтернаціоналізм на ділі з кінця 1914 року. Вона не боялась проголосити поразку царської монархії і плямувати «захист вітчизни» у війні між двома імперіалістськими хижаками. Депутати-парламентарії цієї партії пішли в Сибір, замість стежки, яка веде до міністерських портфелів у буржуазному уряді. Революція, що повалила царизм і створила демократичну республіку, дала нову і величезну перевірку цієї партії: вона не пішла ні на які угоди з «своїми» імперіалістами, а підготувала повалення їх і повалила їх. Взявши політичну владу, ця партія не лишила каменя на камені ні з поміщицької, ні з капіталістичної власності. Опублікувавши і розірвавши таємні договори імперіалістів, ця партія запропонувала мир *усім* народам і підкорилась насильству брестських хижаків лише після того, як англо-французькі імперіалісти мир зірвали, а більшовиками було зроблено все по-людськи можливе для прискорення революції в Німеччині і в інших країнах. Цілковита правильність такого компромісу, укладеного такою партією при такій обстановці, з кожним днем стає яснішою і очевиднішою для всіх.

Меншовики і есери в Росії (як і всі вожді II Інтернаціоналу в усьому світі в 1914—1920 роках) почали із зрадництва, виправдуючи прямо або посередньо «захист вітчизни», тобто захист *своєї* грабіжницької буржуазії. Вони продовжили зрадництво, вступаючи в коаліцію з буржуазією *своєї* країни і борючись разом із *своєю* буржуазією проти революційного пролетаріату *своєї* країни. Їх блок спочатку з Керенським і кадетами, потім з Колчаком і Денікіним в Росії, як і блок їх закордонних однодумців з буржуазією *їх* країн, був переходом на сторону буржуазії проти пролетаріату.

Їх компроміс з бандитами імперіалізму полягав від початку до кінця в тому, що вони робили себе *співучасниками* імперіалістського бандитизму.

V

**«ЛІВИЙ» КОМУНІЗМ У НІМЕЧЧИНІ.
ВОЖДІ — ПАРТІЯ — КЛАС — МАСА**

Німецькі комуністи, про яких ми повинні говорити тепер, називають себе не «лівими», а — коли я не помиляюсь — «принципiальною опозицією»¹⁹. Але що вони цілком підходять під ознаки «дитячої хвороби лівизни», це видно буде з дальшого викладу.

Видаана «місцевою групою у Франкфурті на Майні» брошура «Розкол Комуністичної партії Німеччини (союзу спартаківців)», що стоїть на точці зору цієї опозиції, надзвичайно рельєфно, точно, ясно, коротко викладає суть поглядів цієї опозиції. Кількох цитат буде досить для ознайомлення читачів з цією суттю:

«Комуністична партія є партія найрішучішої класової боротьби...»

«...Політично цей перехідний час» (між капіталізмом і соціалізмом) «є періодом пролетарської диктатури...»

«...Постав питання: хто повинен бути носієм диктатури: *комуністична партія чи пролетарський клас?*.. Принципiально слід прагнути до диктатури комуністичної партії чи до диктатури пролетарського класу?..»

(Курсив скрізь у цитаті взято з оригіналу.)

Далі «Цека» Комуністичної партії Німеччини обвинувачується автором брошури в тому, що цей «Цека» шукає шляхи до *коаліції з Незалежною с.-д. партією Німеччини*, що «питання про принципiальне визнання всіх політичних засобів» боротьби, в тому числі парламентаризму, висунуте цим «Цека» лише для прикриття його справжніх і головних прагнень до коаліції з незалежниками. І брошура продовжує:

«Опозиція вибрала інший шлях. Вона держиться того погляду, що питання про панування комуністичної партії і про диктатуру партії є лише питання тактики. В усякому разі панування

комуністичної партії є остання форма всякого панування партії. *Принципально* треба прагнути до диктатури пролетарського класу. І всі заходи партії, її організації, її форма боротьби, її стратегія і тактика повинні бути пристосовані до цього. Відповідно до цього з усією рішучістю слід відкинути всякий компроміс з іншими партіями, всяке повернення до історично і політично зжитих форм боротьби парламентаризму, всяку політику лавірування і угодовства». «Специфічно пролетарські методи революційної боротьби повинні бути посилено підкреслені. А для включення найширших пролетарських кіл і верств, які повинні виступати в революційній боротьбі під керівництвом комуністичної партії, повинні бути створені нові організаційні форми на найширшій основі і з найширшими рамками. Це місце збору всіх революційних елементів є *робітничий союз*, побудований на базі фабричних організацій. В ньому повинні з'єднатися всі робітники, які пішли за лозунгом: геть з профспілок! Тут формується в найширших бойових рядах пролетаріат, що веде боротьбу. Визнання класової боротьби, радянської системи і диктатури досить для вступу. Все даліше політичне виховання мас, що ведуть боротьбу, і політичне орієнтування в боротьбі є завдання комуністичної партії, яка стоїть поза робітничим союзом...»

«...Отже, дві комуністичні партії стоять тепер одна проти одної:

О д н а — п а р т і я в о ж д і в, яка прагне організувати революційну боротьбу і управляти нею *зверху*, ідучи на компроміси і на парламентаризм, щоб створити такі ситуації, які дали б можливість їм вступити в коаліційний уряд, в руках якого була б диктатура.

Д р у г а — м а с о в а п а р т і я, яка чекає піднесення революційної боротьби *знизу*, знаючи і застосовуючи для цієї боротьби лише один метод, що ясно веде до мети, відхиляючи всякі парламентарні і опортуністичні методи; цей єдиний метод є метод беззастережного *повалення буржуазії*, щоб потім встановити пролетарську класову диктатуру для здійснення соціалізму...»

«...Там диктатура вождів — тут диктатура мас! такий є наш лозунг».

Такі є найбільш істотні положення, які характеризують погляди опозиції в німецькій комуністичній партії.

Кожний більшовик, який свідомо проробив або близько спостерігав розвиток більшовизму з 1903 року, скаже відразу, прочитавши ці міркування: «який це старий, давно знайомий мотлох! Яке це «ліве» хлоп'яцтво!».

Але придивимось до наведених міркувань ближче.

Сама вже постановка питання: «диктатура партії чи диктатура класу? диктатура (партія) вождів чи диктатура (партія) мас?» — свідчить про найбільш неймовірну і безнадійну плутанину думки. Люди силкуються *придумати* щось зовсім особливе і в своєму старанні мудрувати стають смішними. Всім відомо, що маси діляться на класи; — що протиставити маси і класи можна, лише протиставляючи величезну більшість взагалі, не розчленовану за становищем у суспільному ладі виробництва, категоріям, які займають особливе становище в суспільному ладі виробництва; — що класами керують звичайно і здебільшого, принаймні в сучасних цивілізованих країнах, політичні партії; — що політичними партіями, як загальне правило, управляють більш-менш сталі групи найбільш авторитетних, впливових, досвідчених, обраних на найвідповідальніші посади осіб, які називаються вождями. Все це азбука. Все це просто і ясно. Навіщо стала потрібна замість цього якась тарабарщина, якийсь новий волапук? З одного боку, певно, люди заплутались, потрапивши в тяжке становище, коли швидка зміна легального і нелегального становища партії порушує звичайне, нормальне, просте відношення між вождями, партіями і класами. В Німеччині, як і в інших європейських країнах, занадто звикли до легальності, до вільних і правильних виборів «вождів» регулярними з'їздами партій, до зручної перевірки класового складу партій виборами в парламент, мітингами, пресою, настроями профспілок та інших спілок і т. п. Коли від цього звичайного довелось, в силу бурхливого ходу революції і розвитку громадянської війни, переходити швидко до зміни легальності і нелегальності, до поєднання їх, до «незручних», «недемократичних» прийомів виділення або утворення або збереження «груп вожаків», — люди розгубились і почали вигадувати надприродну нісенітницю. Мабуть, деякі члени голландської комуністичної партії, які мали нещастя народитися в маленькій країні, з традицією і умовами особливо привілейованого і особливо стійкого легального становища, люди, які зовсім не бачили зміни

легального і нелегального становища, заплутались і розгубились самі, допомогли безглуздим вигадкам.

З другого боку, помітне просто непродуктивне, беззв'язне вживання «модних», на наш час, словечок про «масу» і про «вождів». Люди багато чули і твердо завчили нападки на «вождів», протиставлення їх «масі», але подумати, що до чого, вияснити собі справу не зуміли.

Розходження «вождів» і «мас» особливо ясно і різко виявилось в кінці імперіалістської війни і після неї, в усіх країнах. Основну причину цього явища роз'яснювали багато разів Маркс і Енгельс в 1852—1892 роках на прикладі Англії. Монопольне становище Англії виділяло «робітничу аристократію», напівміщанську, опортуністичну, з «маси». Вожді цієї робітничої аристократії переходили постійно на сторону буржуазії, були — прямо або посередньо — на утриманні у неї. Маркс завоював собі почесну ненависть цієї наволочі за те, що відкрито таврував їх зрадниками. Новітній (XX століття) імперіалізм створив монопольно-привілейоване становище для кількох передових країн, і на цьому ґрунті скрізь у II Інтернаціоналі обрисовувався тип вождів-зрадників, опортуністів, соціал-шовіністів, які відстоюють інтереси свого цеху, свого прошарку робітничої аристократії. Створилась відірваність опортуністичних партій від «мас», тобто від найбільш широких верств трудящих, від більшості їх, від найгірше оплачуваних робітників. Перемога революційного пролетаріату неможлива без боротьби з цим злом, без викриття, зганьблення і вигнання опортуністичних, соціал-зрадницьких вождів; таку політику і повів III Інтернаціонал.

Договоритися з цього приводу до протиставлення *взагалі* диктатури мас диктатурі вождів є сміховинне безглуздя і дурість. Особливо забавно, що на ділі ж замість старих вождів, які держаться загальнолюдських поглядів на прості речі, на ділі висувають (під прикриттям лозунга: «геть вождів») *нових вождів*, які говорять надприродну дурницю і плутанину. Такими є в Німеччині Лауфенберг, Вольфгейм, Хорнер, Карл

Шредер, Фрідріх Вендель, Карл Ерлер *. Спроби цього останнього «поглибити» питання і оголосити взагалі непотрібність і «буржуазність» політичних партій є вже такі геркулесові стовпи безглуздя, що лишається тільки руками розвести. От уже справді: з маленької помилки завжди можна зробити страшенно велику, якщо на помилці наполягати, якщо її поглиблено обґрунтовувати, якщо її «доводити до кінця».

Заперечення партійності і партійної дисципліни — ось що *вийшло* в опозиції. А це рівнозначне повному роззброєнню пролетаріату *на користь буржуазії*. Це рівнозначне саме тій дрібнобуржуазній розпорошеності, нестійкості, нездатності до витримки, до об'єднання, до стрункої дії, яка неминуче всякий пролетарський революційний рух погубить, коли їй потурати. Заперечувати партійність з точки зору комунізму значить робити стрибок від передодня краху капіталізму (в Німеччині) не до нижчої і не до середньої, а до вищої фази комунізму. Ми в Росії переживаємо (третій рік після повалення буржуазії) перші кроки переходу від капіталізму до соціалізму, або до нижчої стадії комунізму. Класи залишилися і залишаться *роками* повсюди *після* завоювання влади пролетаріатом. Хіба, може, в Англії, де нема селян (але все ж є дрібні хазяйки!), строк цей буде менший. Знищити класи — значить не тільки прогнати поміщиків і капіталістів — це ми порівняно легко зробили — це значить також *знищити дрібних товаровиробників, а їх не можна прогнати*, їх не можна придушити, з ними *треба ужитися*, їх можна (і треба) переробити, перевиховати тільки дуже довгою, повільною, обережною організа-торською роботою. Вони оточують пролетаріат з усіх

* «Комуністична Робітнича Газета» * (Гамбурзька від 7. II. 1920, № 32: стаття «Розпуск партії» Карла Ерлера): «Робітничий клас не може зруйнувати буржуазної держави без знищення буржуазної демократії, і він не може знищити буржуазної демократії без зруйнування партії».

Найбільш плутані голови з романських синдикалістів і анархістів можуть дістати «задоволення»: солідні німці, що, як видно, вважають себе марксистами (К. Ерлер і К. Хорнер своїми статтями в названій газеті особливо солідно доводять, що вони вважають себе солідними марксистами, і особливо смішно говорять неймовірну нісенітницю, виявляючи нерозуміння азбуки марксизму), договорюються до речей зовсім не підходящих. Одно визнання марксизму ще не звільняє від помилок. Росіяни це особливо добре знають, бо у нас марксизм особливо часто бував «модю».

боків дрібнобуржуазною стихією, проймають його нею, розбещують його нею, викликають постійно всередині пролетаріату рецидиви дрібнобуржуазної безхарактерності, роздробленості, індивідуалізму, переходів від захоплення до зневір'я. Потрібна найсуворіша централізація і дисципліна всередині політичної партії пролетаріату, щоб цьому протистояти, щоб *організаторську* роль пролетаріату (а це його *головна* роль) проводити правильно, успішно, переможно. Диктатура пролетаріату є запекла боротьба, кривава і безкровна, насильствена і мирна, воєнна і господарська, педагогічна і адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства. Сила звички мільйонів і десятків мільйонів — найстрашніша сила. Без партії, залізної і загартованої в боротьбі, без партії, що користується довір'ям всього чесного в даному класі, без партії, що вміє стежити за настроєм маси і впливати на нього, вести успішно таку боротьбу неможливо. Перемогти велику централізовану буржуазію в тисячу разів легше, ніж «перемогти» мільйони і мільйони дрібних хазяйчиків, а вони своєю повсякденною, буденною, невидною, неловимою, розкладницькою діяльністю здійснюють *ті самі* результати, які потрібні буржуазії, які *реставрують* буржуазію. Хто хоч трохи ослабляє залізну дисципліну партії пролетаріату (особливо під час його диктатури), той фактично допомагає буржуазії проти пролетаріату.

Поруч з питанням про вождів — партію — клас — масу слід поставити питання про «реакційні» профспілки. Але спочатку я дозволю собі ще кілька заключних зауважень на підставі досвіду нашої партії. Нападки на «диктатуру вождів» у нашій партії *були завжди*: вперше я згадую такі нападки в 1895 році, коли формально ще не було партії, але центральна група в Пітері почала складатися і повинна була брати на себе керівництво районними групами²¹. На IX з'їзді нашої партії (IV. 1920)²² була невелика опозиція, яка теж говорила проти «диктатури вождів», «олігархії» і т. п. Отже, нічого дивного, нічого нового, нічого страшного в «дитячій хворобі» «лівого комунізму» у німців нема.

Ця хвороба проходить безпечно, і організм після неї стає навіть міцнішим. З другого боку, швидка зміна легальної і нелегальної роботи, зв'язана з необхідністю особливо «ховати», особливо конспірувати саме головний штаб, саме вождів, приводила у нас іноді до глибоко небезпечних явищ. Гіршим було те, що в 1912 році в ЦК більшовиків увійшов провокатор — Малиновський. Він провалив десятки й десятки найкращих і найвідданіших товаришів, підвівши їх під каторгу і прискоривши смерть багатьох з них. Якщо він не заподіяв ще більшого зла, то тому, що у нас було правильно поставлено співвідношення легальної і нелегальної роботи. Щоб здобути довір'я у нас, Малиновський, як член Цека партії і депутат Думи, повинен був допомагати нам ставити легальні щоденні газети, які уміли і при царизмі вести боротьбу проти опортунізму меншовиків, проповідувати основи більшовизму в належно прикритій формі. Однією рукою відправляючи на каторгу і на смерть десятки й десятки кращих діячів більшовизму, Малиновський повинен був другою рукою допомагати вихованню десятків і десятків тисяч нових більшовиків через легальну пресу. Над цим фактом не завадить добре подумати тим німецьким (а також англійським і американським, французьким і італійським) товаришам, які стоять перед завданням навчитися вести революційну роботу в реакційних профспілках *.

В багатьох країнах, і в тому числі найбільш передових, буржуазія безсумнівно посилає тепер і буде посилати провокаторів у комуністичні партії. Один із засобів боротьби з цією небезпекою — вміле поєднання нелегальної і легальної роботи.

* Малиновський був у полоні в Німеччині. Коли він повернувся в Росію при владі більшовиків, він був зараз же відданий до суду і розстріляний нашими робітниками. Меншовики особливо зло нападали на нас за нашу помилку, яка полягала в тому, що провокатор був в Цека нашої партії. Але коли ми, при Керенському, вимагали арешту голови Думи Родзянко і суду над ним, бо Родзянко дізнався ще до війни про провокаторство Малиновського і не повідомив цього думським трудовикам і робітникам, то ні меншовики, ні есери, які брали участь в уряді разом з Керенським, не підтримали нашої вимоги, і Родзянко лишився на волі, вільно пішов до Денікіна.

VI

ЧИ СЛІД РЕВОЛЮЦІОНЕРАМ ПРАЦЮВАТИ
В РЕАКЦІЙНИХ ПРОФСПІЛКАХ?

Німецькі «ліві» вважають для себе вирішеною безумовно негативну відповідь на це питання. На їх думку, декламацій і гнівних вигуків проти «реакційних» і «контрреволюційних» профспілок досить (особливо «солідно» і особливо по-дурному виходить це у К. Хорнера), щоб «довести» непотрібність і навіть недозволенність роботи революціонерів, комуністів у жовтих, соціал-шовіністських, угодовських, легінівських, контрреволюційних профспілках.

Проте, хоч як переконані німецькі «ліві» в революційності такої тактики, насправді вона в корені помилкова і нічого крім пустих фраз в собі не містить.

Щоб пояснити це, я почну з нашого досвіду — відповідно до загального плану цієї статті, яка має на меті застосувати до Західної Європи те, що є загальнозастосовного, загальнозначимого, загальнообов'язкового в історії і сучасній тактиці більшовизму.

Співвідношення вождів — партії — класу — мас, а разом з тим відношення диктатури пролетаріату і його партії до профспілок має у нас тепер конкретно такий вигляд. Диктатуру здійснює організований у Ради пролетаріат, яким керує комуністична партія більшовиків, що має, за даними останнього партійного з'їзду (IV. 1920), 611 тисяч членів. Число членів коливалось і до Жовтневої революції і після неї дуже сильно і раніше було значно менше, навіть у 1918 і 1919 роках²³. Ми боїмось надмірного розширення партії, бо до урядової партії неминуче намагаються примазатися кар'єристи і пройдисвіти, які заслуговують тільки того, щоб їх розстрілювати. Останній раз ми широко відчинили двері партії — тільки для робітників і селян — в ті дні (зима 1919 р.), коли Юденич був за кілька верст від Пітера, а Денікін в Орлі (близько 350 верст від Москви), тобто коли Радянській республіці загрожувала страшна, смертельна небезпека і коли авантю-

ристи, кар'єристи, пройдисвіти і взагалі нестійкі люди аж ніяк не могли розраховувати на вигідну кар'єру (а швидше могли чекати шибениці і тортур) від приєднання до комуністів²⁴. Партією, яка збирає щорічні з'їзди (останній: 1 делегат від 1000 членів), керує обраний на з'їзді Центральний Комітет з 19 чоловік, причому поточну роботу в Москві доводиться вести ще вужчим колегіям, а саме так званим «Оргбюро» (Організаційному бюро) і «Політбюро» (Політичному бюро), які обираються на пленарних засіданнях Цека в складі п'яти членів Цека в кожне бюро. Отже, виходить справжнісінька «олігархія». Жодне важливе політичне або організаційне питання не розв'язується жодною державною установою в нашій республіці без керівних вказівок Цека партії.

Партія безпосередньо спирається в своїй роботі на *професійні спілки*, які налічують тепер, за даними останнього (IV. 1920) з'їзду, понад 4 мільйони членів, будучи формально *безпартійними*. Фактично всі керівні установи величезної більшості спілок і в першу чергу, звичайно, загальнопрофесійного всеросійського центру або бюро (ВЦРПС — Всеросійська центральна рада професійних спілок) складаються з комуністів і проводять всі директиви партії. Виходить, загалом і в цілому, формально не комуністичний, гнучкий і порівняно широкий, дуже могутній, пролетарський апарат, через який партія зв'язана тісно з *класом* і з *масою* і через який, при керівництві партії, здійснюється *диктатура класу*. Управляти країною і здійснювати диктатуру без найтіснішого зв'язку з профспілками, без гарячої підтримки їх, без найсамовідданішої роботи їх не тільки в господарському, а й у *військовому* будівництві ми, звичайно, не змогли б не тільки протягом 2 $\frac{1}{2}$ років, але й 2 $\frac{1}{2}$ місяців. Зрозуміло, що цей найтісніший зв'язок на практиці означає дуже складну і різноманітну роботу пропаганди, агітації, своєчасних і частих нарад не тільки з керівними, а і взагалі впливовими діячами профспілок, рішучої боротьби з меншовиками, які досі мають певну, хоч і зовсім невелику, кількість прихильників, яких і учать всіляких

контрреволюційних витівок, починаючи від ідейного захисту (*буржуазної*) демократії, від проповіді «незалежності» профспілок (незалежність — від пролетарської державної влади!) до саботажу пролетарської дисципліни і т. д. і т. п.

Зв'язок з «масами» через профспілки ми визнаємо недостатнім. Практика створила у нас, в ході революції, і ми стараємось цілковито підтримати, розвинути, розширити таку установу, як *безпартійні робітничі і селянські конференції*, щоб стежити за настроєм мас, зближатися з ними, відповідати на їх запити, висувати з них кращих працівників на державні посади і т. д. В одному з останніх декретів про перетворення Народного комісаріату державного контролю в «Робітничеселянську інспекцію» таким безпартійним конференціям надано право обирати членів Державного контролю для різних ревізій і т. д.

Потім, зрозуміло, вся робота партії іде через Ради, які об'єднують трудящі маси без різниці професій. Повітові з'їзди Рад є така *демократична* установа, якої ще не бачили найкращі з демократичних республік буржуазного світу, і через ці з'їзди (за якими партія старається слідувати якнайуважніше), а також і через постійні відрядження свідомих робітників на всякі посади на селі, здійснюється керівна роль пролетаріату щодо селянства, здійснюється диктатура міського пролетаріату, систематична боротьба з багатим, буржуазним, експлуататорським і спекулюючим селянством і т. д.

Такий є загальний механізм пролетарської державної влади, розглянутий «зверху», з точки зору практики здійснення диктатури. Читач зрозуміє, можна сподіватися, чому російському більшовикові, що обізнаний з цим механізмом і спостерігав, як виростав цей механізм з маленьких, нелегальних, підпільних гуртків протягом 25 років, всі розмови про те, «зверху» чи «знизу», диктатура вождів чи диктатура маси і т. п., не можуть не здаватися смішними дитячими дурницями, чимсь на зразок суперечки про те, чи корисніша людині ліва нога чи права рука.

Такими ж смішними дитячими дурниціями не можуть не здаватися нам і важні, зовсім учені і страшенно революційні розмови німецьких лівих на тему про те, що комуністи не можуть і не повинні працювати в реакційних профспілках, що дозволено відмовлятися від цієї роботи, що треба виходити з профспілок і створювати обов'язково зовсім новенький, зовсім чистенький, дуже милими (і здебільшого, мабуть, дуже юними) комуністами придуманий «робітничий союз» і т. д. і т. п.

Капіталізм неминуче залишає в спадщину соціалізові, з одного боку, старі, віками складені, професійні і ремісничі відмінності між робітниками, з другого боку, профспілки, які лише дуже повільно, роками й роками, можуть розвиватися і будуть розвиватися в більш широкі, менш цехові, виробничі спілки (що охоплюють цілі виробництва, а не тільки цехи, ремесла і професії) і потім, через ці виробничі спілки, переходити до знищення поділу праці між людьми, до виховання, навчання і підготовки *всєбічно розвинених і всєбічно підготовлених людей, людей, які вмють все робити*. До цього комунізм іде, повинен іти і *прийде*, але тільки через довгий ряд років. Пробувати сьогодні практично передхопити цей прийдешній результат цілком розвиненого, цілком зміцнілого і сформованого, цілком розгорнутого і дозрілого комунізму, це все одно, що чотирирічну дитину вчити вищої математики.

Ми можемо (і повинні) почати будувати соціалізм не з фантастичного і не з спеціально нами створеного людського матеріалу, а з того, який залишений нам у спадщину капіталізмом. Це дуже «трудно», що й казати, але всякий інший підхід до завдання такий несерйозний, що про нього не варто й говорити.

Профспілки були гігантським прогресом робітничого класу на початку розвитку капіталізму, як перехід від розпорошеності і безпорадності робітників до *початків* класового об'єднання. Коли стала виростати *найвища* форма класового об'єднання пролетарів — *революційна партія пролетаріату* (яка не буде заслуговувати своєї назви, поки не навчиться зв'язувати вождів з класом і з масами в одно ціле, в щось нерозривне),

тоді профспілки стали неминуче виявляти *деякі* реакційні риси, деяку цехову вузькість, деяку схильність до аполітицизму, деяку косність і т. д. Але інакше як через профспілки, через взаємодію їх з партією робітничого класу ніде в світі розвиток пролетаріату не йшов і йти не міг. Завоювання політичної влади пролетаріатом є гігантський крок вперед пролетаріату, як класу, і партії доводиться ще більше і по-новому, а не тільки по-старому, виховувати профспілки, керувати ними, разом з тим однак не забуваючи, що вони залишаються і довго залишаться необхідною «школою комунізму» і підготовчою школою для здійснення пролетарями їх диктатури, необхідним об'єднанням робітників для поступового переходу в руки робітничого класу (а не окремих професій), і потім усіх трудящих, управління всім господарством країни.

Деяка «реакційність» профспілок, у вказаному розумінні, *неминуча* при диктатурі пролетаріату. Нерозуміння цього є повне нерозуміння основних умов *переходу* від капіталізму до соціалізму. Боятися цієї «реакційності», намагатися *обійтись* без неї, перестрибнути через неї є величезне безглуздя, бо це значить боятися тієї ролі пролетарського авангарду, яка полягає в навчанні, освіті, вихованні, втягненні в нове життя найбільш відсталих верств і мас робітничого класу і селянства. З другого боку, відкладати здійснення диктатури пролетаріату до того часу, коли не залишиться жодного професіоналістськи вузького робітника, жодного робітника, в якому не було б цехових і тред-юніоністських передсудів, було б помилкою ще більш глибокою. Мистецтво політика (і правильне розуміння комуністом своїх завдань) в тому й полягає, щоб правильно врахувати умови і момент, коли авангард пролетаріату може успішно взяти владу, коли він зуміє при цьому і після цього одержати достатню підтримку досить широких верств робітничого класу і непролетарських трудящих мас, коли він зуміє після цього підтримувати, зміцнювати, розширяти своє панування, виховуючи, навчаючи, залучаючи дедалі ширші маси трудящих.

Далі. В більш передових країнах, ніж Росія, деяка реакційність профспілок позначилась і повинна була позначитися, безсумнівно, значно сильніше, ніж у нас. У нас меншовики мали (частково в дуже небагатьох профспілках і зараз мають) опору в профспілках саме завдяки цеховій вузькості, професійному егоїзмові і опортунізмові. На Заході тамтешні меншовики значно міцніше «засіли» в профспілках, там виділилась значно сильніша верства *професіоналістської, вузької, себелюбної, черстої, корисливої, міщанської, по-імперіалістському настроєної і імперіалізмом підкупленої, імперіалізмом розбеценої «робітничої аристократії»*, ніж у нас. Це безперечно. Боротьба з Гомперсами, панами Жуо, Гендерсонами, Мергеймами, Легінами і К^о в Західній Європі значно важча, ніж боротьба з нашими меншовиками, які становлять *цілком однорідний, соціальний і політичний, тип*. Цю боротьбу треба вести нещадно і обов'язково довести її, як довели її ми, до повного зганьблення і вигнання з профспілок усіх невинуватих вождів опортунізму і соціал-шовінізму. Не можна завоювати політичну владу (і не слід пробувати брати політичну владу), поки ця боротьба не доведена до певного ступеня, причому в різних країнах і при різних умовах цей «певний ступінь» *не однаковий*, і правильно врахувати його можуть лише вдумливі, досвідчені і тямущі політичні керівники пролетаріату в кожній окремій країні. (У нас мірилом успіху в цій боротьбі були, між іншим, вибори до Установчих зборів у листопаді 1917 року, через кілька днів після пролетарського перевороту 25. X. 1917, причому на цих виборах меншовики були розбиті наголову, діставши 0,7 млн. голосів — 1,4 млн. з доданням Закавказзя — проти 9 млн. голосів, зібраних більшовиками: див. мою статтю «Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату» * в № 7—8 «Коммунистического Интернационала» ²⁵.)

Але боротьбу з «робітничою аристократією» ми ведемо від імені робітничої маси і для привернення її

* Див. Твори, 5 вид., том 40, стор. 1—23. Ред.

на свою сторону; боротьбу з опортуністичними і соціал-шовіністськими вождями ми ведемо для привернення робітничого класу на свою сторону. Забувати цю найелементарнішу і найсамоочевиднішу істину було б безглуздом. І саме таке безглуздя чинять «ліві» німецькі комуністи, які *від* реакційності і контрреволюційності *верхівки* профспілок роблять висновок про... вихід з профспілок!! про відмову від роботи в них!! про створення нових, *е и г а д а н и х*, форм робітничої організації!! Це — таке непростиме безглуздя, яке рівнозначне найбільшій послугі, що її зробили б комуністи буржуазії. Бо наші меншовики, як і всі опортуністичні, соціал-шовіністські, каутськіанські вожді профспілок, є не що інше, як «агенти буржуазії в робітничому русі» (як говорили ми завжди проти меншовиків) або «робітничі прикажчики класу капіталістів» (*labor lieutenants of the capitalist class*), за прекрасним і глибоко правильним висловом послідовників Даніеля Де Леоне в Америці. Не працювати всередині реакційних профспілок, це значить залишити не досить розвинені або відсталі робітничі маси під впливом реакційних вождів, агентів буржуазії, робітничих аристократів або «обуржуазнених робітників» (пор. Енгельс в 1858 р. в листі до Маркса про англійських робітників ²⁶).

Якраз безглузда «теорія» неучасті комуністів у реакційних профспілках показує найбільш наочно, як легковажно ці «ліві» комуністи ставляться до питання про вплив на «маси», як зловживають вони своїми викриками відносно «маси». Щоб уміти допомогти «масі» і завоювати симпатії, співчуття, підтримку «маси», треба не боятися труднощів, не боятися причіпок, підніжок, образ, переслідувань з боку «вождів» (які, будучи опортуністами і соціал-шовіністами, здебільшого прямо або посередньо зв'язані з буржуазією і з поліцією) і обов'язково *працювати там, де є маса*. Треба вміти приносити всякі жертви, переборювати найбільші перешкоди, щоб систематично, уперто, наполегливо, терпеливо пропагувати і агітувати якраз в тих установах, товариствах, спілках, хоч би й щонайреакційніших, де тільки є пролетарська або напівпролетарська

маса. А профспілки і робітничі кооперативи (ці останні іноді, принаймні) — це саме такі організації, де є маса. В Англії, за даними шведської газети «Folkets Dagblad Politiken» ²⁷ (від 10. III. 1920), кількість членів тред-юніонів з кінця 1917 року до кінця 1918 піднялася з 5,5 млн. до 6,6 млн., тобто збільшилась на 19%. На кінець 1919 року рахують до 7½ млн. У мене нема під рукою відповідних даних про Францію і Німеччину, але цілком безперечні і загальновідомі факти, які свідчать про велике зростання кількості членів профспілок і в цих країнах.

Ці факти ясніше ясного свідчать про те, що підтверджується також тисячами інших вказівок: зростання свідомості і прагнення до організації саме в пролетарських масах, в «низах», серед відсталих. Мільйони робітників в Англії, Франції, Німеччині *вперше* переходять від повної неорганізованості до елементарної, нижчої, простішої, найбільш доступної (для тих, хто ще наскрізь пройнятий буржуазно-демократичними передсудами) форми організації, саме до профспілок, — а революційні, але нерозумні, ліві комуністи стоять поруч, кричать «маса», «маса»! — і *відмовляються працювати всередині профспілок!!* відмовляються під приводом їх «реакційності»!! вигадують новенький, чистенький, неповинний в буржуазно-демократичних передсудах, негрішний цеховими і вузькопрофесіоналістськими гріхами «робітничий союз», який начебто буде (буде!) широким і для участі в якому потрібне тільки (тільки!) «визнання радянської системи і диктатури» (дивись цитату вище)!!

Більшого нерозуму, більшої шкоди для революції, яку чинять «ліві» революціонери, не можна собі й уявити! Та якби ми зараз в Росії, після 2½ років небачених перемог над буржуазією Росії і Антанти, поставили для профспілок умовою вступу «визнання диктатури», ми зробили б дурницю, зіпсували б свій вплив на маси, допомогли меншовикам. Бо все завдання комуністів — *уміти переконати* відсталих, *уміти працювати серед* них, а не *відгороджуватись* від них вигаданими дитячо-«лівими» лозунгами.

Немає сумніву, пани Гомперси, Гендерсони, Жуо, Легіни дуже вдячні таким «лівим» революціонерам, які, подібно до німецької «принципiальної» опозиції (боронь нас боже від отакої «принципiальності»!) або до деяких революціонерів з числа американських «Промислових робітників світу»²⁸, проповідують вихід з реакційних профспілок і відмову від роботи в них. Немає сумніву, пани «вожді» опортунізму вдадуться до всіляких витівок буржуазної дипломатії, до допомоги буржуазних урядів, пошів, поліції, судів, щоб не допустити комуністів у профспілки, всіляко витіснити їх звідти, зробити їм роботу всередині профспілок якомога більш неприємною, ображати, цькувати, переслідувати їх. Треба вміти протистояти всьому цьому, піти на всі і всякі жертви, навіть — в разі потреби — піти на всілякі викрути, хитрощі, нелегальні прийоми, умовчання, приховання правди, аби тільки проникнути в профспілки, лишитися в них, вести в них що б то не стало комуністичну роботу. При царизмі до 1905 року у нас не було ніяких «легальних можливостей», але коли Зубатов, охраннык, влаштовував чорносотенні робітничі збори і робітничі товариства для ловлі революціонерів і для боротьби з ними, ми посилали на ці збори і в ці товариства членів нашої партії (я особисто пам'ятаю з числа їх тов. Бабушкіна, видатного пітерського робітника, розстріляного царськими генералами в 1906 році), які встановлювали зв'язок з масою, умудрялись вести свою агітацію і виривали робітників з-під впливу зубатовців *. Звичайно, в Західній Європі, особливо проїнятій особливо закоренілими легалістськими, конституційними, буржуазно-демократичними передсудами, таку річ проробити важче. Але її можна і треба проробити і проробляти систематично.

Виконком III Інтернаціоналу повинен, на мій особисто погляд, прямо осудити і запропонувати наступному з'їздові Комуністичного Інтернаціоналу осудити

* Гомперси, Гендерсони, Жуо, Легіни — не що інше як Зубатови, що відрізняються від нашого Зубатова європейським костюмом, лоском, цивілізовано, витончено, демократично прилизаними прийомами проведення їх підлої політики.

як взагалі політику неучасті в реакційних профспілках (з докладним мотивуванням нерозумності такої неучасті і крайньої шкідливості її для справи пролетарської революції), так і зокрема лінію поведінки деяких членів голландської комуністичної партії, які — все одно, прямо чи посередньо, відкрито чи приховано, цілком чи частково — цю неправильну політику підтримували. III Інтернаціонал повинен порвати з тактикою II і болючих питань не обминати, не затушовувати, а ставити їх руба. Всю правду в лице сказали «незалежникам» (Незалежній с.-д. партії Німеччини) *, всю правду в лице треба сказати і «лівим» комуністам.

VII

ЧИ БРАТИ УЧАСТЬ У БУРЖУАЗНИХ ПАРЛАМЕНТАХ?

Німецькі «ліві» комуністи з величезною зневагою — і з величезною легковажністю — відповідають на це питання негативно. Їх доводи? В наведеній вище цитаті ми бачили:

«...з усією рішучістю відхилити всяке повернення до історично і політично зжитих форм боротьби парламентаризму...».

Це сказано претенціозно до смішного і явно неправильно. «Повернення» до парламентаризму! Може, в Німеччині вже існує радянська республіка? Начебто ні! Як же можна говорити тоді про «повернення»? Хіба це не пуста фраза?

«Історично зжито» парламентаризм. Це правильно в розумінні пропаганди. Але всякий знає, що від цього до *практичного* подолання ще дуже далеко. Капіталізм уже багато десятиріч тому можна було, і з повним правом, оголосити «історично зжитим», але це нітрохи не усуває необхідності дуже довгої і дуже упертої боротьби *на ґрунті* капіталізму. «Історично зжито» парламентаризм в розумінні *всесвітньо-історичному*, тобто *епоха* буржуазного парламентаризму скінчена,

* Див. Твори, 5 вид., том 40, стор. 52—59. Ред.

епоха диктатури пролетаріату почалась. Це безперечно. Але всесвітньо-історичний масштаб рахує десятиріччями. На 10—20 років раніше чи пізніше, це з точки зору всесвітньо-історичного масштабу однаково, це — з точки зору всесвітньої історії — дрібниця, яку не можна навіть приблизно врахувати. Але саме тому в питанні практичної політики посилалися на всесвітньо-історичний масштаб є теоретична неправильність найбільш кричуща.

«Політично зжито» парламентаризм? Оце інша річ. Якби це було так, позиція у «лівих» була б міцна. Але це треба довести найсерйознішим аналізом, а «ліві» не вміють навіть і підступитися до нього. В «тезах про парламентаризм», які надруковані в № 1 «Бюлетеня Тимчасового Амстердамського Бюро Комуністичного Інтернаціоналу» («Bulletin of the Provisional Bureau in Amsterdam of the Communist International», February 1920) і явно виражають голландсько-ліве або ліво-голландське спрямування, аналіз теж, як побачимо, аж надто поганий.

По-перше. Німецькі «ліві», як відомо, ще в січні 1919 року вважали парламентаризм «політично зжитим», всупереч думці таких видатних політичних керівників, як Роза Люксембург і Карл Лібкнехт. Відомо, що «ліві» помилились. Одно вже це відразу і в корінь руйнує положення, нібито парламентаризм «політично зжитий». На «лівих» падає обов'язок довести, чому їх тодішня безперечна помилка тепер перестала бути помилкою. Ні тіні доказу вони не наводять і навести не можуть. Ставлення політичної партії до її помилок є один з найважливіших і найвірніших критеріїв серйозності партії і виконання нею *на ділі* її обов'язків до свого *класу* і до *трудящих мас*. Відкрито визнати помилку, розкрити її причини, проаналізувати обстановку, яка її породила, обговорити уважно засоби виправити помилку — оце ознака серйозної партії, оце виконання нею своїх обов'язків, оце — виховання і навчання *класу*, а потім і *маси*. Не виконуючи цього свого обов'язку, не ставлячись з надзвичайною увагою, пильністю, обережністю до вивчення своєї явної по-

милки, «ліві» в Німеччині (і в Голландії) якраз цим доводять, що вони не *партія класу*, а гурток, не *партія мас*, а група інтелігентів і нечисленних робітників, які повторюють гірші сторони інтелігентщини.

По-друге. В тій же брошурі франкфуртської групи «лівих», з якої ми навели докладні цитати вище, ми читаємо:

«...мільйони робітників, які йдуть ще за політикою центру» (католицької партії «центру»), «контрреволюційні. Сільські пролетарі виставляють легіони контрреволюційних військ» (стор. 3 названої вище брошури).

З усього видно, що це сказано занадто розмашисто і перебільшено. Але основний факт, викладений тут, безперечний, і визнання його «лівими» особливо наочно свідчить про їх помилку. Як же це можна говорити, ніби «парламентаризм зжитий політично», коли «мільйони» і «легіони» *пролетарів* стоять ще не тільки за парламентаризм взагалі, а й прямо «контрреволюційні»? Явно, що парламентаризм у Німеччині *ще не зжитий політично*. Явно, що «ліві» в Німеччині прийняли *своє побажання*, своє ідейно-політичне ставлення за об'єктивну дійсність. Це — найнебезпечніша помилка для революціонерів. В Росії, де суґубо дикий і лютий гніт царизму особливо довго і в особливо різноманітних формах породжував революціонерів різних напрямів, революціонерів подиву гідної відданості, ентузіазму, героїзму, сили волі, в Росії цю помилку революціонерів ми особливо близько спостерігали, особливо уважно вивчали, особливо добре знаємо і тому нам її особливо ясно видно і на інших. Для комуністів у Німеччині парламентаризм, звичайно, «зжитий політично», але справа якраз у тому, щоб *не прийняти зжитого для нас за зжите для класу, за зжите для мас*. Якраз тут ми знов бачимо, що «ліві» не вміють міркувати, не вміють поводитися як *партія класу*, як *партія мас*. Ви повинні не опускатися до рівня мас, до рівня відсталих верств класу. Це безперечно. Ви повинні говорити їм гірку правду. Ви повинні називати їх буржуазно-демократичні і парламентарні передсуди передсудами. Але разом з тим ви повинні *тверезо* стежити

за дійсним станом свідомості і підготовленості саме всього класу (а не тільки його комуністичного авангарду), саме всієї трудящої маси (а не тільки її передових людей).

Якщо не тільки «мільйони» і «легіони», але хоч би просто досить значна *меншість* промислових робітників іде за католицькими попами, — сільських робітників за поміщиками і куркулями (Grossbauern), — то звідси уже з *безсумнівною* впливає, що парламентаризм у Німеччині *ще не* зжитий політично, що участь у парламентських виборах і в боротьбі на парламентській трибуні *обов'язкова* для партії революційного пролетаріату *саме* з метою виховання відсталих верств *свого класу*, саме з метою пробудження і освічення нерозвиненої, забитої, темної сільської маси. Поки ви не в силі розігнати буржуазного парламенту і яких завгодно реакційних установ іншого типу, ви *повинні* працювати всередині них *саме* тому, що там є ще робітники, одурені попами і сільськими закутками, інакше ви ризикуєте стати просто базіками.

По-третє. «Ліви» комуністи дуже багато хорошего говорять про нас, більшовиків. Іноді хочеться сказати: менше б нас хвалили, більше б вникали в тактику більшовиків, більше б знайомилися з нею! Ми брали участь у виборах до російського буржуазного парламенту, до Установчих зборів, у вересні — листопаді 1917 року. Правильна була наша тактика чи ні? Якщо ні, треба ясно сказати і довести це: це необхідно для вироблення правильної тактики міжнародним комунізмом. Якщо так, треба зробити звідси певні висновки. Зрозуміло, про прирівнювання умов Росії до умов Західної Європи не може бути й мови. Але в питанні спеціально про те, що значить поняття: «парламентаризм політично вжитий», обов'язковим є точно врахувати наш досвід, бо без врахування конкретного досвіду подібні поняття надто легко перетворюються в пусті фрази. Чи не мали ми, російські більшовики, у вересні — листопаді 1917 року, *більше*, ніж які завгодно західні комуністи, права вважати, що в Росії парламентаризм політично зжитий? Звичайно, мали, бо не в тому ж річ, давно чи

недавно існують буржуазні парламенти, а в тому, наскільки *готові* (ідейно, політично, практично) широкі маси трудящих прийняти радянський лад і розігнати (або допустити розгін) буржуазно-демократичний парламент. Що в Росії у вересні — листопаді 1917 року робітничий клас міст, солдати і селяни були, внаслідок ряду спеціальних умов, на рідкість підготовлені до прийняття радянського ладу і до розгону найдемократичнішого буржуазного парламенту, це абсолютно безперечний і цілком встановлений історичний факт. І все-таки більшовики *не* бойкотували Установчих зборів, а брали участь у виборах і до *і після* завоювання пролетаріатом політичної влади. Що ці вибори дали надзвичайно цінні (і для пролетаріату у високій мірі корисні) політичні результати, це я, смію сподіватися, довів у названій вище статті, яка докладно розібрала дані про вибори до Установчих зборів у Росії *.

Висновок звідси цілком безперечний: доведено, що навіть за кілька тижнів до перемоги Радянської республіки, навіть *після* такої перемоги, участь у буржуазно-демократичному парламенті не тільки не шкодить революційному пролетаріатові, а полегшує йому можливість *довести* відсталим масам, чому такі парламенти заслуговують на розгін, *полегшує* успіх їх розгону, *полегшує* «політичне оживання» буржуазного парламентаризму. Не зважати на цей досвід і претендувати в той же час на належність до Комуністичного *Інтернаціоналу*, який повинен *інтернаціонально* виробляти свою тактику (не як вузько або односторонньо національну, а саме як інтернаціональну тактику), значить робити надзвичайно глибоку помилку і якраз відступати від інтернаціоналізму на ділі, при визнанні його на словах.

Поглянемо тепер на «голландсько-ліві» доводи на користь неучасті в парламентах. Ось переклад (з англійської) найважливішої з названих вище «голландських» тез, тези 4-ї:

«Коли капіталістична система виробництва зламана і суспільство перебуває в стані революції, парламентська діяльність

* Див. Твори, 5 вид., том 40, стор. 1—23. *Ред.*

поступово втрачає значення в порівнянні з діями самих мас. Коли, при таких умовах, парламент стає центром і органом контрреволюції, а, з другого боку, робітничий клас будує знаряддя своєї влади у вигляді Рад, — може бути навіть необхідним відмовитися від усякої і якої б то не було участі в парламентській діяльності».

Перша фраза явно неправильна, бо дія мас — наприклад, великий страйк — важливіша за парламентську діяльність *завжди*, а зовсім не тільки під час революції або при революційній ситуації. Цей явно неспроможний, історично і політично неправильний, довід показує тільки з особливою наочністю, що автори абсолютно не враховують ні загальноєвропейського (французького перед революціями 1848, 1870 років; німецького 1878—1890 років і т. п.), ні російського (див. вище) досвіду відносно важливості *поєднання* легальної і нелегальної боротьби. Це питання має величезне значення як взагалі, так і спеціально тому, що в *усіх* цивілізованих і передових країнах швидко наближається час, коли таке поєднання все більше і більше стає — почасти уже стало — обов'язковим для партії революційного пролетаріату внаслідок наростання і наближення громадянської війни пролетаріату з буржуазією, внаслідок шалених переслідувань комуністів республіканськими і взагалі буржуазними урядами, які йдуть на всілякі порушення легальності (чого вартий один приклад Америки) і т. д. Це надзвичайно важливе питання голландці і ліві взагалі зовсім не зрозуміли.

Друга фраза, по-перше, неправильна історично. Ми, більшовики, брали участь в найбільш контрреволюційних парламентах, і досвід показав, що така участь була не тільки корисна, а й необхідна для партії революційного пролетаріату якраз після 1-ї буржуазної революції в Росії (1905) для підготовки 2-ї буржуазної (II. 1917) і потім соціалістичної (X. 1917) революції. По-друге, ця фраза на диво нелогічна. З того, що парламент стає органом і «центром» (на ділі «центром» він ніколи не бував і бути не може, але це мимохідь) контрреволюції, а робітники створюють знаряддя своєї влади у вигляді Рад, з цього випливає те, що робіт-

никам треба підготовлятися — підготовлятися ідейно, політично, технічно — до боротьби Рад проти парламенту, до розгону парламенту Радами. Але з цього зовсім не випливає, що такий розгін утруднюється або не полегшується присутністю радянської опозиції *всередині* контрреволюційного парламенту. Ми ні разу не помічали під час своєї переможної боротьби з Денікіним і Колчаком, щоб існування у них радянської, пролетарської, опозиції було байдуже для наших перемог. Ми чудово знаємо, що розгін нами учредилки 5. I. 1918 був не утруднений, а полегшений тим, що всередині контрреволюційної учредилки, яку розганяли, була як послідовна, більшовицька, так і непослідовна, ліво-есерська, радянська опозиція. Автори тези зовсім заплутались і забули досвід цілого ряду, якщо не всіх, революцій, який свідчить про те, яке особливо корисне під час революцій *поєднання* масової дії ззовні реакційного парламенту з співчуваючою революції (а ще краще: прямо підтримуючою революцію) опозицією всередині цього парламенту. Голландці і «ліві» взагалі міркують тут як доктринери революції, які ніколи в справжній революції участі не брали, або в історію революцій не вдумались, або наївно приймають суб'єктивне «заперечення» певної реакційної установи за дійсне її зруйнування спільними силами цілого ряду об'єктивних факторів. Найправильніший засіб дискредитувати нову політичну (і не тільки політичну) ідею і пошкодити їй полягає в тому, щоб, в ім'я захисту її, довести її до абсурду. Бо всяку істину, якщо її зробити «надмірною» (як говорив Діцген-батько), якщо її перебільшити, якщо її поширити за межі її дійсної застосовності, можна довести до абсурду, і вона навіть неминуче, при вказаних умовах, перетворюється в абсурд. Саме таку ведмежу послугу роблять голландські і німецькі ліві новій істині про перевагу Радянської влади над буржуазно-демократичними парламентами. Зрозуміло, хто став би говорити по-старому і взагалі, що відмова від участі в буржуазних парламентах ні при яких умовах недопустима, той не мав би рації. Пробувати дати тут формулювання умов, при яких

бойкот корисний, я не можу, бо завдання цієї статті значно скромніше: врахувати російський досвід у зв'язку з деякими злободенними питаннями інтернаціональної комуністичної тактики. Російський досвід дав нам одно вдале і правильне (1905), друге помилкове (1906) застосування бойкоту більшовиками. Аналізуючи перший випадок, ми бачимо: вдалося *не допустити скликання* реакційною владою реакційного парламенту в обстановці, коли з винятковою швидкістю наростала позапарламентська (зокрема страйкова) революційна дія мас, коли ніякої підтримки ні єдина верства пролетаріату і селянства реакційній владі подавати не могла, коли вплив на широкі, відсталі маси революційний пролетаріат забезпечував собі страйковою боротьбою і аграрним рухом. Цілком очевидно, що до європейських сучасних умов *цей* досвід незастосовний. Цілком очевидно також, — на підставі викладених вище доводів, — що захист, хоч би умовний, відмови від участі в парламентах голландцями і «лівими» в корені неправильний і шкідливий для справи революційного пролетаріату.

В Західній Європі і Америці парламент зробився особливо ненависним передовикам-революціонерам з робітничого класу. Це безперечно. Це цілком зрозуміло, бо важко собі уявити щось більш мерзенне, підле, зрадницьке, ніж поведінка гігантської більшості соціалістичних і соціал-демократичних депутатів у парламенті за час війни і після неї. Але було б не тільки нерозумно, а прямо злочинно піддаватися цьому настроєві при розв'язанні питання, як слід боротися з загальновизнаним злом. В багатьох країнах Західної Європи революційний настрій є тепер, можна сказати, «новинкою» або «рідкістю», якої надто довго, даремно, нетерпеливо чекали, і може тому так легко піддаються настроєві. Звичайно, без революційного настрою в масах, без умов, які сприяють зростанню такого настрою, революційній тактиці не перетворитися в дію, але ми в Росії надто довгим, тяжким, кривавим досвідом переконалися в тій істині, що на самому революційному настрої будувати революційної тактики не

можна. Тактика повинна бути побудована на тверезому, строго об'єктивному врахуванні *всіх* класових сил даної держави (і оточуючих її держав, і всіх держав, у світовому масштабі), а також на врахуванні досвіду революційних рухів. Проявити свою «революційність» самою тільки лайкою на адресу парламентського опортунізму, самим тільки запереченням участі в парламентах дуже легко, але саме тому, що це надто легко, це — не розв'язання важкого і надзвичайно важкого завдання. Створити дійсно революційну парламентську фракцію в європейських парламентах — значно важче, ніж в Росії. Звичайно. Але це є лише частковий вираз тієї загальної істини, що Росії в конкретній, історично надзвичайно оригінальній ситуації 1917 року було легко *почати* соціалістичну революцію, тоді як *продовжувати* її і довести її до кінця Росії буде важче, ніж європейським країнам. Мені ще на початку 1918 року довелося вказувати на цю обставину, і дворічний досвід після того цілком підтвердив правильність такого міркування. Таких специфічних умов, як: 1) можливість поєднати радянський переворот із закінченням, завдяки йому, імперіалістської війни, яка неймовірно змучила робітників і селян; 2) можливість використати на певний час смертельну боротьбу двох всесвітньо-могутніх груп імперіалістських хижаків, груп, які не могли з'єднатися проти радянського ворога; 3) можливість витримати порівняно довгу громадянську війну, почасти завдяки гігантським розмірам країни і поганим засобам сполучення; 4) наявність такого глибокого буржуазно-демократичного революційного руху в селянстві, що партія пролетаріату взяла революційні вимоги у партії селян (с.-р., партії, різко ворожої, в більшості своїй, більшовизмові) і відразу здійснила їх завдяки завоюванню політичної влади пролетаріатом; — таких специфічних умов у Західній Європі тепер нема і повторення таких або подібних умов не надто легке. Ось чому, між іншим, — крім ряду інших причин, — *почати* соціалістичну революцію Західній Європі важче, ніж нам. Пробувати «обійти» цю трудність, «перескочивши» через важку справу

використання в революційних цілях реакційних парламентів, є чистісіньке хлоп'яцтво. Ви хочете створити нове суспільство? і ви боїтесь труднощів при створенні хорошої парламентської фракції з переконаних, відданих, героїчних комуністів у реакційному парламенті! Хіба ж це не хлоп'яцтво? Якщо Карл Лібкнехт у Німеччині і З. Хеглунд у Швеції вміли навіть без масової підтримки знизу дати зразки дійсно революційного використання реакційних парламентів, то як же це швидко зростаюча масова революційна партія, в обстановці післявоєнного розчарування і озлоблення мас, не в силі *викувати* собі комуністичної фракції в гірших парламентах?! Саме тому, що відсталі маси робітників і — ще більше — дрібних селян у Західній Європі значно сильніше, ніж в Росії, пройняті буржуазно-демократичними і парламентськими передсудами, саме тому *тільки* зсередини таких установ, як буржуазні парламенти, можуть (і повинні) комуністи вести тривалу, уперту боротьбу викривання, розсіювання, подолання цих передсудів, боротьбу, що ні перед якими труднощами не спиняється.

Німецькі «ліві» скаржаться на поганих «вождів» їх партії і впадають у розпач, договорючись до смішного «заперечення» «вождів». Але в умовах, коли часто доводиться ховати «вождів» у підпілля, *вироблення* хороших, надійних, випробуваних, авторитетних «вождів» справа особливо важка, і успішно подолати ці труднощі *не можна* без поєднання легальної і нелегальної роботи, *без випробування «вождів», між іншим, і на парламентській арені.* Критику — і найбільш гостру, нещадну, непримиренну критику — слід спрямовувати не проти парламентаризму або парламентської діяльності, а проти тих вождів, які не вміють — і ще більше тих, які *не хочуть* — використати парламентських виборів і парламентської трибуни по-революційному, по-комуністичному. Тільки така критика — поєднана, звичайно, з вигнанням вождів непридатних і з заміною їх придатними — буде корисною і плодотворною революційною роботою, яка виховує одночасно і «вождів», щоб вони були гідні робітничого класу

і трудящих мас,— і маси, щоб вони навчилися розбиратись правильно в політичному становищі і розуміти нерідко дуже складні і заплутані завдання, які з цього становища випливають*.

VIII

НІЯКИХ КОМПРОМІСІВ?

Ми бачили, в цитаті з франкфуртської брошури, з якою рішучістю висувають «ліві» цей лозунг. Сумно бачити, як люди, що безперечно вважають себе марксистами і бажають бути марксистами, забули основні істини марксизму. Ось що писав у 1874 році проти маніфесту 33-х комунарів-бланкістів Енгельс, що належить, подібно до Маркса, до тих рідких і найрідкіших письменників, у яких в кожній фразі кожної великої їх праці є надзвичайна глибина змісту:

«...Ми — комуністи» (писали в своєму маніфесті комунари-бланкісти) «тому, що хочемо досягти своєї мети, не спиняючись на проміжних станціях, не йдучи на компроміси, які тільки віддаляють день перемоги і продовжують період рабства».

Німецькі комуністи є комуністами тому, що вони через всі проміжні станції і компроміси, створені не ними, а ходом історичного розвитку, ясно бачать

* Я мав надто мало можливості ознайомитися з «лівим» комунізмом в Італії. Безсумнівно, тов. Бордіга і його фракція «комуністів-бойкотистів» (Comunista astensionista) не має рації, захищаючи неучасть у парламенті. Але в одному пункті він, мені здається, має рацію — наскільки можна судити з двох номерів його газети «Рада» («Il Soviet») ²⁹ №№ 3 і 4, 18. I. і 1. II. 1920), з чотирьох книжок прекрасного журналу т-ша Серраті: «Комунізм» («Comunismo») ³⁰ №№ 1—4, 1. X.—30. XI. 1919) і з уривкових номерів італійських буржуазних газет, з якими мені вдалося ознайомитися. Саме тов. Бордіга і його фракція мають рацію в нападках на Тураті та його однодумців, які залишаються в партії, що визнала Радянську владу і диктатуру пролетаріату, залишаються членами парламенту і продовжують свою надзвичайно шкідливу, стару, опортуністичну політику. Звичайно, терплячи це, тов. Серраті і вся Італійська соціалістична партія ³¹ роблять помилку, яка загрожуватиме такою ж глибокою шкодою і небезпекою, як в Угорщині, де угорські пани Тураті саботували зсередини і партію, і Радянську владу ³². Таке помилкове, непослідовне або безхарактерне, ставлення до опортуністів-парламентаріїв, з одного боку, породжує «лівий» комунізм, з другого боку, до певної міри виправдує його існування. Тов. Серраті явно не має рації, обвинувачуючи в «непослідовності» депутата Тураті («Comunismo» № 3), тоді як непослідовною є саме Італійська соціалістична партія, терплячи таких опортуністів-парламентаріїв, як Тураті і К*.

і постійно переслідують кінцеву мету: знищення класів і створення такого суспільного ладу, при якому не буде більше місця приватній власності на землю і на всі засоби виробництва. З бланкісти є комуністами тому, що вони уявляють, що коли *вони* хочуть перескочити через проміжні станції і компроміси, то і діло в шляпі, і що коли — в чому вони твердо впевнені — цими днями «почнеться», і влада опиниться в їх руках, то післязавтра «комунізм буде запроваджений». Отже, якщо цього не можна зробити зараз же, то й вони не комуністи.

Що за дитяча наївність — виставляти власне нетерпіння як теоретичний аргумент! (Фр. Енгельс. «Програма комунарів-бланкістів»³³, з німецької с.-д. газети «Volksstaat»³⁴, 1874, № 73, в збірнику: «Статті 1871—1875 рр.», російськ. пер., Петроград, 1919, стор. 52—53).

Енгельс в тій же статті висловлює свою глибоку повагу до Вальяна і говорить про «незаперечну заслугу» Вальяна (який був, подібно до Геда, визначним вождем міжнародного соціалізму, до їх зради соціалізму в серпні 1914 року). Але явну помилку Енгельс не лишає без докладного розгляду. Звичайно, революціонерам дуже молодим і недосвідченим, а так само дрібнобуржуазним революціонерам навіть дуже поважного віку і дуже досвідченим, здається надзвичайно «небезпечним», незрозумілим, неправильним «дозволяти компроміси». І багато софістів міркують (будучи зверх або занадто «досвідченими» політиканами) саме так, як згадані т-шем Ленсбері англійські вожді опортунізму: «якщо більшовикам дозволяється такий-то компроміс, то чому ж нам не дозволити будь-які компроміси?». Але пролетарі, виховані на багаторазових страйках (щоб взяти один тільки цей прояв класової боротьби), звичайно прекрасно засвоюють якнайглибшу (філософську, історичну, політичну, психологічну) істину, викладену Енгельсом. Кожний пролетар переживав страйк, переживав «компроміси» з ненависними гнобителями і експлуататорами, коли робітникам доводилося братися за роботу або нічого не досягши, або згоджуючись на

часткове задоволення їх вимог. Кожний пролетар, завдяки тій обстановці масової боротьби і різкого загострення класових протилежностей, в якій він живе, спостерігає різницю між компромісом, вимушеним об'єктивними умовами (у страйкарів бідна каса, нема підтримки збоку, вони зголодніли і змучились до краю), — компромісом, що нітрохи не зменшує революційної відданості і готовності до дальшої боротьби робітників, які укладали такий компроміс, — і, з другого боку, компромісом зрадників, які звалюють на об'єктивні причини своє шкурництво (штрейкбрехери теж укладають «компроміс»!), свою полохливість, своє бажання підслужитися капіталістам, свою податливість залякуванням, іноді умовлянням, іноді подачкам, іноді лестошам з боку капіталістів (таких компромісів зрадників особливо багато дає історія англійського робітничого руху з боку вождів англійських тред-юніонів, але в тій чи іншій формі майже всі робітники в усіх країнах спостерігали аналогічне явище).

Звичайно, бувають поодинокі випадки винятково важкі і складні, коли лише з величезними зусиллями вдається правильно визначити справжній характер того чи іншого «компромісу», — як бувають випадки вбивства, коли дуже нелегко вирішити, чи було це цілком справедливе і навіть обов'язкове вбивство (наприклад, необхідна оборона), чи непростима необережність, чи навіть тонко проведений підступний план. Звичайно, в політиці, де справа йде іноді про дуже складні — національні і інтернаціональні — взаємовідносини між класами і партіями, дуже багато випадків буде значно важчих, ніж питання про законний «компроміс» під час страйку або про зрадницький «компроміс» штрейкбрехера, зрадника вождя і т. п. Вигадати такий рецепт або таке загальне правило («віяких компромісів»), яке годилося б на всі випадки, є безглуздя. Треба мати власну голову на плечах, щоб у кожному окремому випадку вміти розібратися. В тому-то й полягає, між іншим, значення партійної організації і партійних вождів, які заслуговують цього звання, щоб тривалою, наполегливою, різноманітною, всебічною роботою всіх

мислячих представників даного класу * виробляти необхідні знання, необхідний досвід, необхідне — крім знання і досвіду — політичне чуття, для швидкого і правильного розв'язання складних політичних питань.

Наївні і зовсім недосвідчені люди уявляють, що досить визнати допустимість компромісів *взагалі*, — і буде стерта всяка грань між опортунізмом, з яким ми ведемо і повинні вести непримиренну боротьбу, — і революційним марксизмом, або комунізмом. Але таким людям, коли вони ще не знають, що *всі* грані і в природі і в суспільстві рухомі і до певної міри умовні, не можна нічим допомогти крім тривалого навчання, виховання, освіти, політичного і життєвого досвіду. В практичних питаннях політики кожного окремого або специфічного історичного моменту важливо вміти виділити ті, в яких проявляється найголовніший вид недопустимих, зрадницьких компромісів, що втілюють згубний для революційного класу опортунізм, і на роз'яснення їх, на боротьбу з ними спрямувати всі зусилля. Під час імперіалістської війни 1914—1918 років між двома групами однаково розбійницьких і хижацьких країн таким найголовнішим, основним видом опортунізму був соціал-шовінізм, тобто підтримка «захисту вітчизни», яка на ділі дорівнювала в *такій* війні захистові грабіжницьких інтересів «своїї» буржуазії. Після війни — захист грабіжницької «Ліги націй»³⁵; захист прямих або посередніх союзів з буржуазією своєї країни проти революційного пролетаріату і «радянського» руху; захист буржуазної демократії і буржуазного парламентаризму проти «Радянської влади»; — такі були найголовніші прояви тих недопустимих і зрадницьких компромісів, які, в сумі своїй, давали згубний для революційного пролетаріату і для його справи опортунізм.

* В кожному класі, навіть в умовах найбільш освіченої країни, навіть в найпередовішому і обставинами моменту поставленому в становище винятково високого піднесення всіх душевних сил, завжди є — і, поки існують класи, поки цілком не укріпилось, не зміцнилось, не розвинулось на своїй власній основі безкласове суспільство, неминуче *будуть* — представники класу не мислячі і мислити не здатні. Капіталізм не був би пригноблюючим маси капіталізмом, якби це не було так.

«...З усією рішучістю відхилити всякий компроміс з іншими партіями... всяку політику лавірування і угодовства»,—

пишуть німецькі ліві у франкфуртській брошурі.

Дивно, що при таких поглядах ці ліві не виносять рішучого осуду більшовизмові! Не може ж бути, щоб німецькі ліві не знали, що вся історія більшовизму, і до і після Жовтневої революції, *повна* випадків лавірування, угодовства, компромісів з іншими і в тому числі з буржуазними партіями!

Вести війну за повалення міжнародної буржуазії, війну в сто разів важчу, тривалішу, складнішу, ніж найупертіша із звичайних воєн між державами, і наперед відмовлятися при цьому від лавірування, від використання суперечності інтересів (хоч би тимчасової) між ворогами, від угодовства і компромісів з можливими (хоч би тимчасовими, непевними, хиткими, умовними) союзниками, хіба це не безмежно смішна річ? Хіба це не схоже на те, як коли б при важкому підніманні на недосліджену ще і неприступну донині гору ми заздалегідь відмовилися від того, щоб іти іноді зигзагом, вертатися іноді назад, відмовлятися від вибраного раз напрома і пробувати різні напрями? І людей, які до такої міри малосвідомі і недосвідчені (добре ще, коли це пояснюється їх молодістю: молоді сам бог велів говорити протягом певного часу подібні дурниці), могли підтримувати — все одно, прямо чи посередньо, відкрито чи приховано, цілком чи частково — деякі члени голландської комуністичної партії!!

Після першої соціалістичної революції пролетаріату, після повалення буржуазії в одній країні, пролетаріат цієї країни *надовго* лишається *слабшим*, ніж буржуазія, просто уже в силу її величезних інтернаціональних зв'язків, а потім в силу стихійного і постійного відновлення, відродження капіталізму і буржуазії дрібними товаровиробниками країни, що повалила буржуазію. Перемогти могутнішого противника можна тільки при величезному напруженні сил і при *обов'язковому*, найбільш старанному, дбайливому, обережному, вмілому використанні як всякої, хоч би найменшої, «тріщини» між ворогами, всякої протилежності інтересів між

буржуазією різних країн, між різними групами або видами буржуазії всередині окремих країн, — так і всякої, хоч би найменшої, можливості дістати собі масового союзника, нехай навіть тимчасового, хиткого, непевного, ненадійного, умовного. Хто цього не зрозумів, той не зрозумів ні грана в марксизмі і в науковому, сучасному, соціалізмі *взагалі*. Хто не довів *практично*, на досить значному проміжку часу і в досить різноманітних політичних становищах, свого вміння застосовувати цю істину на ділі, той не навчився ще допомагати революційному класові в його боротьбі за визволення всього трудящого людства від експлуататорів. І сказане стосується однаково періоду *до* і *після* завоювання політичної влади пролетаріатом.

Наша теорія не догма, а *керівництво до дії* — говорили Маркс і Енгельс ³⁶, і величезною помилкою, величезним злочином таких «патентованих» марксистів, як Карл Каутський, Отто Бауер і т. п., є те, що вони цього не зрозуміли, не зуміли застосувати в найважливіші моменти революції пролетаріату. «Політична діяльність — не тротуар Невського проспекту» (чистий, широкий, рівний тротуар цілком прямої головної вулиці Петербурга), говорив ще російський великий соціаліст домарксового періоду М. Г. Чернишевський ³⁷. Російські революціонери, від часів Чернишевського, незліченними жертвами заплатили за ігнорування або забуття цієї істини. Треба добитися що б то не стало, щоб ліві комуністи і віддані робітничому класові революціонери Західної Європи і Америки *не так дорого* заплатили за засвоєння цієї істини, як відсталі росіяни.

Російські революційні соціал-демократи до падіння царизму не раз користувались послугами буржуазних лібералів, тобто укладали з ними масу практичних компромісів, а в 1901—1902 роках, ще до виникнення більшовизму, стара редакція «Искры» (в цю редакцію входили: Плеханов, Аксельрод, Засулич, Мартов, Потресов і я) укладала (правда, не надовго) формальний політичний союз із Струве ³⁸, політичним вождем буржуазного лібералізму, вмючи в той же час вести, не

припиняючи, найнещаднішу ідейну і політичну боротьбу проти буржуазного лібералізму і проти найменших проявів його впливу асередини робітничого руху. Більшовики продовжували завжди ту саму політику. З 1905 року вони систематично відстоювали союз робітничого класу з селянством проти ліберальної буржуазії і царизму, ніколи не відмовляючись в той же час від підтримки буржуазії проти царизму (наприклад, на 2-й стадії виборів або на перебалотуваннях) і не припиняючи найбільш непримиренної ідейної і політичної боротьби проти буржуазно-революційної селянської партії — «соціалістів-революціонерів», викриваючи їх, як дрібнобуржуазних демократів, що фальшиво залічують себе до соціалістів. В 1907 році більшовики уклали, на короткий час, формальний політичний блок на виборах до Думи з «соціалістами-революціонерами». З меншовиками ми в 1903—1912 роках бували по кілька років формально в єдиній с.-д. партії, *ніколи не* припиняючи ідейної і політичної боротьби з ними, як з провідниками буржуазного впливу на пролетаріат і опортуністами. Під час війни ми уклали деякий компроміс з «каутськіанцями», лівими меншовиками (Мартов) і частиною «соціалістів-революціонерів» (Чернов, Натансон), засідаючи разом з ними в Ціммервальді і Кінталі ³⁹ і випускаючи спільні маніфести, але ми не припиняли і не ослабляли ніколи ідейно-політичної боротьби з «каутськіанцями», Мартовим і Черновим (Натансон умер в 1919 р., будучи цілком близьким до нас, майже солідарним з нами «революційним комуністом»-народником ⁴⁰). В самий момент Жовтневого перевороту ми уклали не формальний, але дуже важливий (і дуже успішний) політичний блок з дрібнобуржуазним селянством, прийнявши *цілком*, без єдиної зміни, *есерівську* аграрну програму, тобто уклали безсумнівний компроміс, щоб довести селянам, що ми хочемо не майоризування їх, а угоди з ними. Одночасно ми запропонували (і незабаром здійснили) формальний політичний блок, з участю в уряді, «лівим есерам», які розірвали цей блок після укладення Брестського миру з нами і потім дійшли до збройного повстання проти нас

в липні 1918 року і пізніше до збройної боротьби проти нас.

Тому зрозуміло, що нападки німецьких лівих на Цека партії комуністів у Німеччині за допущення ним думки про блок з «незалежниками» («Незалежна с.-д. партія Німеччини», каутськіанці) є, на нашу думку, зовсім несерйозними і наочно доводять *неправоту* «лівих». У нас в Росії теж були меншовики праві (що входили в уряд Керенського), які відповідають німецьким Шейдеманам, і меншовики ліві (Мартов), які були в опозиції до правих меншовиків і відповідають німецьким каутськіанцям. Поступовий перехід робітничих мас від меншовиків до більшовиків ми спостерігали ясно в 1917 році: на I Всеросійському з'їзді Рад, у червні 1917 р., ми мали всього 13%. Більшість була у есерів і меншовиків. На Другому з'їзді Рад (25. X. 1917 ст. ст.) ми мали 51% голосів. Чому в Німеччині *така сама*, цілком *однорідна* тяга робітників справа наліво привела до посилення не зразу комуністів, а спочатку проміжної партії «незалежників», хоч ніяких самостійних політичних ідей, ніякої самостійної політики ця партія ніколи не мала, а тільки хиталась між Шейдеманами і комуністами?

Очевидно, однією з причин була *помилкова* тактика німецьких комуністів, які повинні безбоязно і чесно цю помилку визнати і навчитися її виправити. Помилка полягала в запереченні участі в реакційному, буржуазному, парламенті і в реакційних профспілках, помилка полягала в численних проявах тієї «лівої» дитячої хвороби, яка тепер вийшла наверх і тим краще, тим швидше, з тим більшою користю для організму буде вилікувана.

Німецька «Незалежна с.-д. партія» явно неоднорідна всередині: поряд із старими опортуністичними вождями (Каутський, Гільфердінг, значною мірою, мабуть, Кріспін, Ледебур та ін.), які довели свою нездатність зрозуміти значення Радянської влади і диктатури пролетаріату, свою нездатність керувати його революційною боротьбою, в цій партії утворилось і надзвичайно швидко зростає ліве, пролетарське крило. Сотні тисяч чле-

нів цієї партії (яка має, здається, до $\frac{3}{4}$ мільйона членів) — пролетарі, що залишають Шейдемана і швидко йдуть до комунізму. Це пролетарське крило уже пропонувало на Лейпцігському (1919) з'їзді «незалежників» негайне і безумовне приєднання до III Інтернаціоналу. Боятися «компромісу» з цим крилом партії — просто смішно. Навпаки, *обов'язково* для комуністів шукати і *знайти* підходящу форму компромісу з ними, такого компромісу, який би, з одного боку, полегшував і прискорював необхідне повне злиття з цим крилом, а з другого боку, ні в чому не зв'язував комуністів в їх ідейно-політичній боротьбі проти опортуністичного правого крила «незалежників». Певно, виробити підходящу форму компромісу буде нелегко, але тільки шарлатан міг би обіцяти німецьким робітникам і німецьким комуністам «легкий» шлях до перемоги.

Капіталізм не був би капіталізмом, якби «чистий» пролетаріат не був оточений масою надзвичайно строкатих перехідних типів від пролетаря до напівпролетаря (того, хто наполовину добуває собі засоби до життя продажем робочої сили), від напівпролетаря до дрібного селянина (і дрібного ремісника, кустаря, хазяйчика взагалі), від дрібного селянина до середнього і т. д.; якби всередині самого пролетаріату не було поділів на більш і менш розвинуті верстви, поділів земляцьких, професійних, іноді релігійних і т. п. А з усього цього необхідність — і безумовна необхідність для авангарду пролетаріату, для його свідомої частини, для комуністичної партії вдаватися до лавірування, угодовства, компромісів з різними групами пролетарів, з різними партіями робітників і дрібних хазяйчиків випливає з абсолютною необхідністю. Вся справа в тому, щоб *уміти* застосовувати цю тактику з метою *підвищення*, а не *зниження*, *завального* рівня пролетарської свідомості, революційності, здатності до боротьби і до перемоги. Треба зауважити, між іншим, що перемога більшовиків над меншовиками вимагала не тільки до Жовтневої революції 1917 року, а й після неї, застосування тактики лавірування, угодовства, компромісів, зрозуміло, такого і таких, яке полегшувало,

прискорювало, зміцнювало, посилювало більшовиків за рахунок меншовиків. Дрібнобуржуазні демократи (а в тому числі і меншовики) неминуче хитаються між буржуазією і пролетаріатом, між буржуазною демократією і радянським ладом, між реформізмом і революційністю, між робочолюбством і боязню пролетарської диктатури і т. д. Правильна тактика комуністів повинна полягати у використанні цих хитань, аж ніяк не в ігноруванні їх; використання вимагає поступок тим елементам, тоді і остільки, які, коли і оскільки повертають до пролетаріату — поряд з боротьбою проти тих, які повертають до буржуазії. В результаті застосування правильної тактики меншовизм все більше розпадався і розпадається у нас, ізолюючи уперто опортуністичних вождів і переводячи в наш табір кращих робітників, кращі елементи від дрібнобуржуазної демократії. Це — тривалий процес, і скороспішним «рішенням»: «ніяких компромісів, ніякого лавірування» можна тільки пошкодити справі посилення впливу революційного пролетаріату і збільшення його сил.

Нарешті, одвією з безсумнівних помилок «лівих» у Німеччині є їх прямолінійне ваполягання на невизнанні Версальського миру ⁴¹. Чим «солідніше» і «поважніше», чим «рішучіше» і безапеляційніше формулює цей погляд, наприклад, К. Хорнер, тим менш розумно це виходить. Не досить відректися від кричущих нісенітниць «національного більшовизму» (Лауфенберга та ін.), який договорився до блоку з німецькою буржуазією для війни проти Антанти, при сучасних умовах міжнародної пролетарської революції. Треба зрозуміти, що в корені помилковою є тактика, яка не допускає обов'язковості для радянської Німеччини (коли б незабаром виникла радянська німецька республіка) визнати на певний час Версальський мир і підкоритися йому. З цього не виходить, що «незалежники» мали рацію, висуваючи, коли в уряді сиділи Шейдемани, коли ще не була повалена Радянська влада в Угорщині, коли ще не виключена була можливість допомоги з боку радянської революції у Відні для підтримки Радянської Угорщини, — висуваючи *при тодішніх умовах* вимогу під-

писати Версальський мир. Тоді «незалежники» лавірували і маневрували дуже погано, бо брали на себе більшу чи меншу відповідальність за зрадників Шейдеманив, скочувались більше чи менше з точки зору нещадної (і найхолоднокровнішої) класової війни з Шейдеманами на точку зору «безкласову» або «надкласову».

Але тепер становище явно таке, що комуністи Німеччини не повинні зв'язувати собі рук і обіцяти обов'язкове і неодмінне відкидання Версальського миру в разі перемоги комунізму. Це дурість. Треба сказати: Шейдемани і каутськіанці вчинили ряд зрад, які утруднили (почасти: прямо погубили) справу союзу з Радянською Росією, з Радянською Угорщиною. Ми, комуністи, будемо всіма засобами *полегшувати* і *підготовляти* такий союз, причому Версальського миру ми зовсім не повинні неодмінно відкидати і притому негайно. Можливість успішно відкинути його залежить не тільки від німецьких, а й від міжнародних успіхів радянського руху. Цьому рухові Шейдемани і каутськіанці заважали, ми йому допомагаємо. Ось у чому суть справи, ось у чому корінна різниця. І якщо наші класові вороги, експлуататори, їх лакеї, Шейдемани і каутськіанці, упустили цілий ряд можливостей посилити і німецький і міжнародний радянський рух, посилити і німецьку і міжнародну радянську революцію, то вина падає на них. Радянська революція в Німеччині посилить міжнародний радянський рух, який є найсильніший оплот (і єдиний надійний, непереможний, все-світньо-могутній оплот) проти Версальського миру, проти міжнародного імперіалізму взагалі. Ставити визволення від Версальського миру обов'язково і неодмінно і негайно на перше місце *перед питанням* про визволення *інших* пригноблених імперіалізмом країн від гніту імперіалізму є міщанський націоналізм (гідний Каутських, Гільфердінгів, Отто Бауерів і К^о), а не революційний інтернаціоналізм. Повалення буржуазії в будь-якій з великих європейських країн, в тому числі і в Німеччині, є такий плюс міжнародної революції, що заради нього можна і треба піти — якщо

це буде потрібно — на більш тривале існування Версальського миру. Якщо Росія одна могла, з користю для революції, винести кілька місяців Брестського миру, то немає нічого неможливого в тому, що Радянська Німеччина, в союзі з Радянською Росією, винесе з користю для революції більш довге існування Версальського миру.

Імперіалісти Франції, Англії і т. д. провокують німецьких комуністів, ставлять їм пастку: «скажіть, що ви не підпишете Версальського миру». А ліві комуністи, як діти, попадають в розставлену їм пастку замість того, щоб уміло маневрувати проти підступного і в даний момент більш сильного ворога, замість того, щоб сказати йому: «тепер ми Версальський мир підпишемо». Зв'язувати собі наперед руки, говорити відкрито ворогові, який зараз озброєний краще від нас, чи будемо ми воювати з ним і коли, є дурість, а не революційність. Приймати бій, коли це явно вигідно ворогові, а не нам, є злочин, і нікуди не годяться такі політики революційного класу, які не зуміють проробити «лавірування, угодовство, компроміси», щоб ухилитися від явно не вигідної битви.

ІХ

«ЛІВИЙ» КОМУНІЗМ В АНГЛІЇ

В Англії нема ще комуністичної партії, але є свіжий, широкий, могутній, швидко зростаючий комуністичний рух серед робітників, який дає право плекати найбільш радужні надії; є кілька політичних партій і організацій («Британська соціалістична партія»⁴², «Соціалістична робітнича партія», «Південно-Уельське соціалістичне товариство», «Робітнича соціалістична федерація»⁴³), які хочуть створити комуністичну партію і ведуть уже між собою переговори про це. В газеті «Дредноут Робітників»⁴⁴ (том VI, № 48, від 21. II. 1920), щотижневому органі останньої з названих організацій, що редагується тов. Сільвією Панкхерст, вміщена її стаття: «До комуністичної партії». Стаття викладає

хід переговорів між чотирма названими організаціями про утворення єдиної комуністичної партії, на основі приєднання до III Інтернаціоналу, визнання радянської системи, замість парламентаризму, і диктатури пролетаріату. Виявляється, однією з головних перешкод до негайного утворення єдиної комуністичної партії є незгоди в питанні про участь у парламенті і про приєднання нової комуністичної партії до старої, професіоналістської, складеної переважно з тред-юніонів, опортуністичної і соціал-шовіністської «Робітничої партії». «Робітнича соціалістична федерація» — так само як і «Соціалістична робітнича партія» * — висловлюються проти участі в парламентських виборах і в парламенті, проти приєднання до «Робітничої партії», розходячись у цьому відношенні з усіма або з більшістю членів Британської соціалістичної партії, яка, в їх очах, є «правим крилом комуністичних партій» в Англії (стор. 5, назв. стаття Сільвії Панкхерст).

Отже, основний поділ виходить той самий, як і в Німеччині, — незважаючи на величезні відмінності щодо форми прояву незгод (в Німеччині ця форма значно ближча до «російської», ніж в Англії) і щодо цілого ряду інших обставин. Подивимося ж на доводи «лівих».

В питанні про участь у парламенті т. Сільвія Панкхерст посилається на вміщену в тому ж номері статтю т-ша В. Галлахера (W. Gallacher), який пише від імені «Шотландської робітничої ради» в Глазго:

«Ця рада, — пише він, — виразно антипарламентаристська, і за нею стоїть ліве крило різних політичних організацій. Ми представляємо революційний рух у Шотландії, який прагне до створення революційної організації у виробництвах (в різних галузях виробництва) і комуністичної партії, заснованої на соціальних комітетах, в усій країні. Довгий час ми сварилися з офіційними парламентаріями. Ми не вважали за необхідне оголосити відкриту війну їм, а вони бояться відкрити атаку на нас.

Але такий стан речей не може тривати довго. Ми перемагаємо по всій лінії.

Масові члени Незалежної робітничої партії в Шотландії дедалі більше почувають огиду при думці про парламент, і майже

* Здається, ця партія проти приєднання до «Робітничої партії», але не вся проти участі в парламенті.

всі місцеві групи стоять за Ради (вжито російське слово в англійській транскрипції) або робітничі Ради. Зрозуміло, це має дуже серйозне значення для тих панів, які дивляться на політику як на засіб заробітку (як на професію), і вони пускають в хід всі і всякі засоби, щоб переконати своїх членів повернутися назад на лоно парламентаризму. Революційні товариші *не повинні* (курсив скрізь автора) підтримувати цієї банди. Наша боротьба тут буде дуже важкою. Однією з найгірших її рис буде зрада тих, для кого особисті інтереси є побудинком сильнішим, ніж їх інтерес до революції. Всяка підтримка парламентаризму є просто допомога тому, щоб влада попала в руки наших британських Шейдеманів і Носке. Гендерсон, Клайнс (Clynes) і К^о безнадійно реакційні. Офіційна Незалежна роб. партія все більше підпадає під владу буржуазних лібералів, які знайшли собі духовний притулок у таборі панів Макдональда, Сноудена і К^о. Офіційна Незалежна робітничча партія жорстоко ворожа ІІІ Інтернаціоналові, а маса за нього. Підтримувати будь-яким способом парламентаріїв-опортуністів значить просто грати на руку названим вище панам. Британська соц. партія тут не має ніякого значення... Тут потрібна здорова революційна виробнича (індустріальна) організація і комуністична партія, яка діяла б згідно з ясними, точно визначеними, науковими основами. Якщо наші товариші можуть допомогти нам у створенні тієї і другої, ми охоче приймемо їх допомогу; якщо не можуть, — нехай, бога ради, зовсім не втручаються, якщо вони не хочуть зрадити Революцію, подавши підтримку реакціонерам, які так ретельно добиваються парламентського «почесного» (? — знак запитання автора) звання і які горять бажанням довести, що вони *можуть управляти* так само успішно, як і самі «хазяї», класові політики.

Цей лист до редакції виражає, на мій погляд, чудово настрої і точку зору молодих комуністів або масовиків-робітників, які тільки-тільки почали приходити до комунізму. Настрій цей в найвищій мірі відрадний і цінний; його треба вміти цінити і підтримувати, бо без нього перемога революції пролетаріату в Англії — та й в усякій іншій країні — була б безнадійна. Людей, які вміють виражати такий настрій мас, уміють викликати у мас (дуже часто дрімотний, не усвідомлений, не пробуджений) подібний настрій, треба берегти і дбайливо подавати їм всіляку допомогу. Але в той же час треба прямо, відкрито говорити їм, що *самого* настрою не досить для керівництва масами у великій революційній боротьбі, і що такі-то й такі-то помилки, які готові зробити або роблять найвідданіші справі революції люди, є помилки, що можуть завдати шкоди

справі революції. Лист до редакції т-ша Галлахера показує з безсумнівною зародки *всіх* тих помилок, які роблять німецькі «ліві» комуністи і які робили російські «ліві» більшовики в 1908 і 1918 роках.

Автор листа сповнений найблагороднішої пролетарської (зрозумілої і близької, однак, не тільки для пролетарів, а й для всіх трудящих, для всіх «маленьких людей», коли вжити німецького вислову) ненависті до буржуазних «класових політиків». Ця ненависть представника пригноблених і експлуатованих мас є справді «начало всякої премудрості», основа всякого соціалістичного і комуністичного руху та його успіхів. Але автор, як видно, не враховує того, що політика є наука і мистецтво, яке з неба не падає, даром не дається, і що пролетаріат, коли він хоче перемогти буржуазію, повинен виробити собі *своїх*, пролетарських, «класових політиків», і таких, щоб вони були не гірші за політиків буржуазних.

Автор листа чудово зрозумів, що не парламент, а тільки робітничі Ради можуть бути знаряддям досягнення цілей пролетаріату, і, звичайно, ті, хто не зрозумів цього досі, є найзапекліші реакціонери, хоч нехай то буде найученіша людина, найдосвідченіший політик, найщиріший соціаліст, найначитаніший марксист, найчесніший громадянин і сім'янин. Але автор листа не ставить навіть питання, не помишляє про необхідність поставити питання про те, чи можна привести Ради до перемоги над парламентом, не вводячи «радянських» політиків *всередину* парламенту? не розкладаючи парламентаризму *зсередини*? не підготовляючи зсередини парламенту успіху Рад у майбутньому їх завданні розігнати парламент? А тим часом автор листа висловлює цілком правильну думку, що комуністична партія в Англії повинна діяти на *наукових* основах. Наука вимагає, по-перше, врахування досвіду інших країн, особливо, коли інші, теж капіталістичні, країни переживають або недавно переживали дуже схожий досвід; по-друге, врахування *всіх* сил, груп, партій, класів, мас, що діють всередині даної країни, аж ніяк не визначення політики на підставі тільки бажань

і поглядів, ступеня свідомості і готовності до боротьби однієї тільки групи або партії.

Що Гендерсони, Клайнси, Макдональди, Сноудени безнадійно реакційні, це вірно. Так само вірно те, що вони хочуть взяти владу в свої руки (віддаючи перевагу, зрештою, коаліції з буржуазією), що вони хочуть «управляти» за тими самими стародавніми буржуазними правилами, що вони неминуче поводитимуться, коли будуть при владі, як Шейдемани і Носке. Все це так. Але звідси випливає зовсім не те, що підтримка їх є зрада революції, а те, що в інтересах революції революціонери робітничого класу повинні подати цим панам певну парламентську підтримку. Для пояснення цієї думки візьму два сучасних англійських політичних документи: 1) промову прем'єра Ллойд-Джорджа 18. III. 1920 (за викладом в «The Manchester Guardian»⁴⁸ від 19. III. 1920) і 2) міркування «лівої» комуністки, тов. Сільвії Панкхерст, у вказаній вище її статті.

Ллойд-Джордж у своїй промові полемізував з Асквітом (який був спеціально запрошений на збори, але відмовився прийти) і тими лібералами, які хочуть не коаліції з консерваторами, а зближення з Робітничою партією. (З листа до редакції тов. Галлахера ми бачили теж вказівку на факт переходу лібералів у Незалежну робітничу партію.) Ллойд-Джордж доводив, що необхідна коаліція лібералів з консерваторами і *тісна*, бо інакше може перемогти Робітнича партія, яку Ллойд-Джордж «вважає за краще називати» соціалістичною і яка прагне до «колективної власності» на засоби виробництва. «У Франції це називалося комунізмом», — популярно пояснював вождь англійської буржуазії своїм слухачам, членам парламентської ліберальної партії, які, певно, досі цього не знали, — «в Німеччині це називалося соціалізмом; в Росії це називається більшовизмом». Для лібералів це принципіально неприйнятне, роз'яснював Ллойд-Джордж, бо ліберали принципіально за приватну власність. «Цивілізація в небезпеці», — заявляв промовець, і тому ліберали і консерватори повинні об'єднатися...

«...Якщо ви підете в землеробські округи, — говорив Ллойд-Джордж, — я згоден, що ви побачите там старі партійні поділи, які все ще збереглися. Там небезпека далека. Там небезпеки нема. Але коли справа дійде до сільських округів, небезпека буде там так само велика, як вона велика тепер в деяких промислових округах. Чотири п'яти нашої країни зайняті промисловістю і торгівлею; ледве чи одна п'ята — землеробством. Це — одна з обставин, яку постійно маю на увазі, коли я міркую про небезпеки, які несе нам майбутнє. У Франції населення землеробське, і ви маєте солідну базу певних поглядів, яка не посувається дуже-то швидко і яку не дуже-то легко збудити революційним рухом. В нашій країні справа стоїть інакше. Нашу країну легше повалити, ніж будь-яку іншу країну в світі, і якщо вона почне хитатися, то крах буде тут через указані причини більш сильним, ніж в інших країнах».

Читаць бачить звідси, що п. Ллойд-Джордж не тільки людина дуже розумна, а й багато чого навчився від марксистів. Не гріх і нам повчитися у Ллойд-Джорджа.

Цікаво ще відзначити такий епізод з дискусії, яка відбулася після промови Ллойд-Джорджа:

«П. Воллес (Wallace): Я б хотів спитати, як дивиться прем'єр-міністр на результати його політики в промислових округах щодо промислових робітників, з яких дуже багато є лібералами тепер і від яких ми дістаємо так багато підтримки. Чи не буде можливий результат той, що викличе величезне збільшення сили Робітничої партії з боку робітників, які тепер є нашими щирими помічниками?»

Прем'єр-міністр: Я додержуюсь зовсім іншого погляду. Той факт, що ліберали між собою борються, безсумнівно, штовхає дуже значну кількість лібералів, з відчаю, до Робітничої партії, де ви маєте вже значну кількість лібералів, дуже здібних людей, зайнятих тепер дискредитуванням уряду. Результат, безсумнівно, той, що значно зміцнюється громадський настрій на користь Робітничої партії. Громадська думка повертає не до лібералів, які стоять поза Робітничою партією, а до Робітничої партії, це показують часткові перевибори».

Мимохідь сказати, це міркування показує особливо, як найрозумніші люди буржуазії заплутались і не можуть не робити непоправних дурниць. На цьому буржуазія і загине. А наші люди можуть навіть робити дурниці (правда, при умові, що це дурниці не дуже великі, і що вони будуть своєчасно виправлені) і все-таки вийдуть кінець кінцем переможцями.

Другий політичний документ — отакі міркування «лівої» комуністки, тов. Сільвії Панкхерст:

«...Тов. Інкпін (секретар Брит. соц. партії) називає Робітничу партію «головною організацією руху робітничого класу». Інший товариш з Британської соціалістичної партії на конференції III Інтернаціоналу висловив погляд Британської соціалістичної партії ще рельєфніше. Він сказав: «Ми дивимось на Робітничу партію, як на організований робітничий клас».

Ми не поділяємо цього погляду на Робітничу партію. Робітнича партія дуже велика кількісно, хоч члени її в дуже значній частині бездіяльні й апатичні; це — робітники і робітниці, які вступили в тред-юніон, тому що їх товариші по майстерні тред-юніоністи і тому що вони хочуть одержувати грошову допомогу.

Але ми визнаємо, що численність Робітничої партії викликає також тим фактом, що вона є витвір тієї школи мислі, за межі якої більшість британського робітничого класу ще не пішла, хоч великі зміни підготовляються в умах народу, який скоро змінить це становище...».

«...Британська Робітнича партія, подібно до соціал-патріотичних організацій інших країн, неминуче, в ході природного розвитку суспільства, прийде до влади. Справа комуністів — будувати сили, які повалять соціал-патріотів, і ми не повинні в нашій країні ні затягувати цієї діяльності, ні вагатися.

Ми не повинні розкидати нашу енергію, збільшуючи силу Робітничої партії; її прихід до влади неминучий. Ми повинні зосередити свої сили на створенні комуністичного руху, який переможе її. Робітнича партія скоро утворить уряд; революційна опозиція повинна бути готова, щоб напасти на нього...».

Отже, ліберальна буржуазія відмовляється від історично освяченої віковим досвідом — і надзвичайно вигідної для експлуататорів — системи «двох партій» (експлуататорів), вважаючи необхідним об'єднання їх сил для боротьби з Робітничою партією. Частина лібералів, як щури з потопуючого корабля, перебігають до Робітничої партії. Ліві комуністи вважають перехід влади до Робітничої партії неминучим і визнають, що зараз за нею більшість робітників. Вони роблять звідси той дивний висновок, який т. Сільвія Панкхерст формулює так:

«Комуністична партія не повинна укладати компромісів... Вона повинна зберегти свою доктрину чистою, свою незалежність від реформізму незаплямованою; Її місія — йти попереду, не сплячучись і не звертаючи з шляху, йти прямою дорогою до комуністичної революції».

Навпаки, з того, що більшість робітників в Англії ще йде за англійськими Керенськими або Шейдеманами, що вона ще не проробила досвіду з урядом з цих людей, досвіду, який потрібний був і Росії і Німеччині для масового переходу робітників до комунізму, з цього випливає з безсумнівністю, що англійські комуністи *повинні* брати участь у парламентаризмі, *повинні зсередини* парламенту допомогти робітничій масі побачити на ділі результати гендерсонівського і сноуденівського уряду, *повинні* допомогти Гендерсонам і Сноуденам перемогти об'єднаних Ллойд-Джорджа і Черчилля. Зробити інакше, значить утруднити справу революції, бо без зміни поглядів більшості робітничого класу революція неможлива, а ця зміна створюється політичним досвідом мас, ніколи не самою тільки пропагандою. «Без компромісів вперед, не звертаючи з шляху», коли це говорить явно безсила меншість робітників, яка знає (або в усякому разі повинна знати), що більшість через короткий проміжок часу, при умові перемоги Гендерсона і Сноудена над Ллойд-Джорджем і Черчиллем, розчарується в своїх вождях і перейде до підтримки комунізму (або в усякому разі до нейтралітету і здебільшого доброзичливого нейтралітету щодо комуністів), — такий лозунг явно помилковий. Це все одно, якби 10 000 солдатів кинулись у бій проти 50 000 ворога, коли слід «спинитися», «звернути з дороги», навіть укласти «компроміс», аби тільки діждатися 100 000 підмоги, які мають підійти, але відразу виступити не можуть. Це — інтелігентське хлоп'яцтво, а не серйозна тактика революційного класу.

Основний закон революції, підтверджений всіма революціями і зокрема всіма трьома російськими революціями в ХХ столітті, полягає ось у чому: для революції не досить, щоб експлуатовані і пригноблені маси усвідомили неможливість жити по-старому і зажадали зміни; для революції необхідно, щоб експлуататори не могли жити і управляти по-старому. Лише тоді, коли «*низи*» *не хочуть* старого і коли «*верхи*» *не можуть по-старому*, лише тоді революція може перемогти. Інакше ця істина виражається словами: революція неможлива

без загальнонаціональної кризи (яка і експлуатованих і експлуаторів зачіпає). Значить, для революції треба, по-перше, добитися, щоб більшість робітників (або в усякому разі більшість свідомих, мислячих, політично активних робітників) цілком зрозуміла необхідність перевороту і готова була йти на смерть ради нього; по-друге, щоб правлячі класи переживали урядову кризу, яка втягує в політику навіть найвідсталіші маси (ознака всякої справжньої революції: швидке подесятеріння або навіть збільшення в сто разів кількості здатних на політичну боротьбу представників трудящої і пригнобленої маси, досі апатичної), знесилює уряд і робить можливим для революціонерів швидке повалення його.

В Англії, як видно, між іншим, саме з промови Ллойд-Джорджа, явно нарастають обидві умови успішної пролетарської революції. І помилки з боку лівих комуністів небезпечні тепер сугубо саме тому, що у деяких революціонерів спостерігається не досить вдумливе, не досить уважне, не досить свідоме, не досить передбачливе ставлення до кожної з цих умов. Якщо ми — не революційна група, а партія революційного класу, якщо ми хочемо повести за собою маси (а без цього ми ризикуємо лишитися просто балакунами), ми повинні, по-перше, допомогти Гендерсону або Сноудену побити Ллойд-Джорджа і Черчілля (точніше навіть: примусити перших побити других, бо перші бояться свої перемоги!); по-друге, допомогти більшості робітничого класу на своєму досвіді переконатися в нашій правоті, тобто в цілковитій нікчемності Гендерсонів і Сноуденів, в їх дрібнобуржуазній і зрадницькій натурі, в неминучості їх банкрутства; по-третє, наблизити момент, коли на ґрунті розчарування Гендерсонами більшості робітників можна буде з серйозними шансами на успіх аразу скинути уряд Гендерсонів, який буде ще більш розгублено метатися, якщо навіть найрозумніший і найсолідніший, не дрібнобуржуазний, а великобуржуазний, Ллойд-Джордж проявляє цілковиту розгубленість і знесилює себе (і всю буржуазію) дедалі більше, вчора своїми «тертями»

з Черчіллем, сьогодні своїми «тертями» з Асквітом.

Буду говорити конкретніше. Англійські комуністи повинні, на мій погляд, об'єднати всі свої чотири (всі дуже слабкі, деякі — зовсім і зовсім слабкі) партії і групи в одну комуністичну партію на ґрунті принципів III Інтернаціоналу і *обов'язкової* участі в парламенті. Комуністична партія пропонує Гендерсонам і Своуденам «компроміс», виборчу угоду: йдемо разом проти союзу Ллойд-Джорджа і консерваторів, ділимо парламентські місця за кількістю голосів, поданих робітниками за Робітничу партію або за комуністів (не на виборах, а за спеціальним голосуванням), аберігаємо *цілковиту свободу* агітації, пропаганди, політичної діяльності. Без цієї останньої умови, звичайно, на блок іти не можна, бо це буде зрада: *цілковиту свободу* викриття Гендерсонів і Своуденів англійські комуністи так само абсолютно повинні відстоювати і відстояти, як відстоювали її (*п'ятнадцять років, 1903—1917*) і відстояли російські більшовики щодо російських Гендерсонів і Своуденів, тобто меншовиків.

Якщо Гендерсони і Своудени приймуть блок на цих умовах, ми виграли, бо нам зовсім не важлива кількість місць у парламенті, ми за цим не гонимося, ми в цьому пункті будемо поступливі (а Гендерсони і особливо їх нові друзі — чи їх нові господарі — ліберали, які перейшли в Незалежну робітничу партію, за цим найбільше гоняться). Ми виграли, бо понесемо *свою* агітацію в маси в такий момент, коли їх «розпалив» *сам* Ллойд-Джордж, і допоможемо не тільки Робітничій партії швидше скласти свій уряд, а й масам швидше зрозуміти всю нашу комуністичну пропаганду, яку ми будемо вести проти Гендерсонів без всяких урізок, без всяких замовчувань.

Якщо Гендерсони і Своудени відхилять блок з нами на цих умовах, ми ще більше виграли. Бо ми відразу показали *масам* (зауважте, що навіть всередині суто меншовицької, цілком опортуністичної Незалежної робітничої партії *маса* за Ради), що Гендерсони віддають перевагу *своїй* близькості до капіталістів перед об'єднанням усіх робітників. Ми відразу виграли перед

масою, яка особливо після блискучих і високоправильних, висококорисних (для комунізму) роз'яснень Ллойд-Джорджа буде співчувати об'єднанню всіх робітників проти союзу Ллойд-Джорджа з консерваторами. Ми відразу виграли, бо демонстрували перед масами, що Гендерсони і Сноудени бояться перемогти Ллойд-Джорджа, бояться взяти владу одні, прагнуть *потай* дістати підтримку Ллойд-Джорджа, який *відкрито* простягає руку консерваторам проти Робітничої партії. Треба зауважити, що у нас в Росії після революції 27. II. 1917 (ст. ст.) пропаганда більшовиків проти меншовиків і есерів (тобто російських Гендерсонів і Сноуденів) вигравала саме в силу такої ж обставини. Ми говорили меншовикам і есерам: беріть всю владу без буржуазії, бо у вас більшість в Радах (на I Всеросійському з'їзді Рад більшовики мали в червні 1917 року всього 13% голосів). Але російські Гендерсони і Сноудени боялися взяти владу без буржуазії, і коли буржуазія зволікала вибори до Установчих зборів, дуже добре знаючи, що вони дадуть більшість есерам і меншовикам * (ті і другі йшли в найтіснішому політичному блоці, представляли на ділі *одну* дрібнобуржуазну демократію), то есери і меншовики були не в силі енергійно і до кінця боротися проти цих зволікань.

При відмовленні Гендерсонів і Сноуденів від блоку з комуністами комуністи виграли б відразу в справі завоювання симпатій мас і дискредитування Гендерсонів і Сноуденів, а коли б ми від цього втратили кілька парламентських місць, так це нам зовсім не важно. Ми виставили б своїх кандидатів тільки в наймізернішій кількості абсолютно надійних округів, тобто де виставлення наших кандидатів не провело б ліберала проти лабуриста (члена Робітничої партії). Ми вели б виборчу агітацію, поширюючи листки на користь комунізму і пропонуючи в *усіх* округах, де немає нашого кандидата, *голосувати за лабуриста проти буржуа.*

* Вибори до Уст. зб. в Росії, в листопаді 1917 р., за відомостями, що охоплюють понад 36 мільйонів виборців, дали 25% голосів більшовикам, 13% різним партіям поміщиків і буржуазії, 82% дрібнобуржуазній демократії, тобто есерам і меншовикам разом з невеликими спорідненими з ними групами.

Помиляються тт. Сільвія Панкхерст і Галлахер, коли бачать в цьому зраду комунізму або відмовлення від боротьби з соціал-зрадниками. Навпаки, від цього справа комуністичної революції, безперечно, виграла б.

Англійським комуністам дуже часто трудно буває тепер навіть підійти до маси, навіть примусити себе вислухати. Коли я виступаю, як комуніст, і заявляю, що закликаю голосувати за Гендерсона проти Ллойд-Джорджа, мене напевно будуть слухати. І я зможу популярно пояснити, не тільки чому Ради кращі від парламенту і диктатура пролетаріату краща від диктатури Черчілля (яка прикривається вивіскою буржуазної «демократії»), але також і те, що я хотів би підтримати Гендерсона своїм голосуванням цілком так само, як мотузок підтримує повішеного; — що наближення Гендерсонів до їх власного уряду так само доведе мою правоту, так само приверне маси на мою сторону, так само прискорить політичну смерть Гендерсонів і Сноуденів, як це було з їх однодумцями в Росії і в Німеччині.

І якщо мені заперечать: це надто «хитра» або складна тактика, її не зрозуміють маси, вона розкидає, роздробить наші сили, перешкодить зосередити їх на радянській революції і т. п., то я відповім «лівим» заперечникам: — не звалюйте свого доктринерства на маси! Напевно, в Росії маси не більше, а менше культурні, ніж в Англії. І проте маси зрозуміли більшовиків; і більшовикам не перешкодила, а допомогла та обставина, що вони *напередодні* радянської революції, у вересні 1917 року, складали списки своїх кандидатів у буржуазний парламент (Установчі збори), а *на другий день після* радянської революції, в листопаді 1917 року, вибирали в ті самі Установчі збори, які 5. I. 1918 були ними розігнані.

Я не можу тут спинятися на другій незгоді між англійськими комуністами, яка полягає в тому, чи приєднуватися до Робітничої партії чи ні. У мене надто мало матеріалів у цьому питанні, яке є особливо складним через надзвичайну оригінальність британської «Робітничої партії», надто не схожої на звичайні на континенті Європи політичні партії самою своєю будовою.

Безсумнівно тільки, по-перше, що і в цьому питанні неминуче впаде в помилку той, хто здумає виводити тактику революційного пролетаріату з принципів на зразок: «комуністична партія повинна зберігати свою доктрину в чистоті і свою незалежність від реформізму незаплямованою; її покликання — йти попереду, не спиняючись і не звертаючи з дороги, йти прямим шляхом до комуністичної революції». Бо такі принципи лише повторюють помилку французьких комунарів-бланкістів, які проголошували в 1874 році «запечечення» всяких компромісів і всяких проміжних станцій. По-друге, безсумнівно, що завдання полягає і тут, як завжди, в тому, щоб уміти прикласти загальні і основні принципи комунізму до тієї *своєрідності* відносин між класами і партіями, до тієї *своєрідності* в об'єктивному розвитку до комунізму, яка властива кожній окремій країні і яку треба вміти вивчити, знайти, вгадати.

Але про це доводиться говорити в зв'язку не з одним тільки англійським комунізмом, а з загальними висновками, які стосуються розвитку комунізму в усіх капіталістичних країнах. До цієї теми ми й переходимо.

Х

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ

Російська буржуазна революція 1905 року виявила один надзвичайно оригінальний поворот всесвітньої історії: в одній з найвідсталіших капіталістичних країн вперше в світі досягнуто було небаченої широти і сили страйкового руху. За *один перший місяць* 1905 року число страйкарів вдсятеро перевищило середнє *річне* число страйкарів за попередні 10 років (1895—1904), а від січня до жовтня 1905 року страйки зростали безперервно і у величезних розмірах. Відстала Росія, під впливом ряду цілком своєрідних історичних умов, перша показала світові не тільки стрибкоподібне зростання самодіяльності пригноблених мас під час революції (це бувало в усіх великих революціях), а й значення пролетаріату, безконечно більш високе, ніж його частка в населенні, поєднання економічного і політичного

страйку, з перетворенням останнього в збройне повстання, народження нової форми масової боротьби і масової організації пригноблених капіталізмом класів — Рад.

Лютнева і Жовтнева революції 1917 року довели Ради до всебічного розвитку в національному масштабі, потім до їх перемоги в пролетарському, соціалістичному перевороті. І менш ніж через два роки виявився інтернаціональний характер Рад, поширення цієї форми боротьби і організації на всесвітній робітничий рух, історичне покликання Рад бути могильщиком, спадкоємцем, наступником буржуазного парламентаризму, буржуазної демократії взагалі.

Мало того. Історія робітничого руху показує тепер, що в усіх країнах має він (і він уже почав) пережити боротьбу комунізму, що народжується, міцнішає, йде до перемоги насамперед і головним чином із *своїм* (для кожної країни) «меншовизмом», тобто опортунізмом і соціал-шовінізмом; по-друге — і, так би мовити, на додаток — з «лівим» комунізмом. Перша боротьба розгорнулась в усіх країнах без єдиного, видимо, винятку, як боротьба II (нині вже фактично убитого) і III Інтернаціоналу. Друга боротьба спостерігається і в Німеччині, і в Англії, і в Італії, і в Америці (принаймні, певна частина «Промислових робітників світу» і анархо-синдикалістських течій відстоює помилки лівого комунізму поряд з майже загальним, майже безроздільним визнанням радянської системи), і у Франції (ставлення частини колишніх синдикалістів до політичної партії і до парламентаризму, знов-таки поряд з визнанням радянської системи), тобто, безсумнівно, в масштабі не тільки інтернаціональному, а й всесвітньому.

Але, проробляючи скрізь однорідну, по суті справи, підготовчу школу до перемоги над буржуазією, робітничий рух кожної країни проходить цей розвиток *по-своєму*. Притому великі, передові капіталістичні країни йдуть по цьому шляху *значно швидше*, ніж більшовизм, що дістав від історії п'ятнадцятирічний строк на підготовку його, як організованої політичної течії, до перемоги. III Інтернаціонал за такий короткий строк, як один рік, уже здобув рішучу перемогу,

розбив II, жовтий, соціал-шовіністський Інтернаціонал, який всього кілька місяців тому був незрівнянно сильніший від III, здавався міцним і могутнім, користувався всебічною — прямою і посередньою, матеріальною (міністерські містечка, паспорти, преса) та ідейною допомогою всесвітньої буржуазії.

Вся справа тепер у тому, щоб комуністи кожної країни цілком свідомо врахували як основні принципиальні завдання боротьби з опортунізмом і «лівим» доктринерством, так і *конкретні особливості*, яких ця боротьба набирає і неминуче повинна набирати в кожній окремій країні, відповідно до оригінальних рис її економіки, політики, культури, її національного складу (Ірландія і т. п.), її колоній, її релігійних поділів і т. д. і т. п. Скрізь відчувається, шириться і зростає невдоволення II Інтернаціоналом і за його опортунізм, і за його невміння або нездатність створити дійсно централізований, дійсно керівний центр, здатний спрямовувати міжнародну тактику революційного пролетаріату в його боротьбі за всесвітню радянську республіку. Необхідно ясно собі усвідомити, що такий керівний центр ні в якому разі не можна побудувати на шаблонізуванні, на механічному вирівнюванні, ототожненні тактичних правил боротьби. Поки існують національні і державні відмінності між народами і країнами — а ці відмінності будуть держатися ще дуже й дуже довго навіть після здійснення диктатури пролетаріату у всесвітньому масштабі — єдність інтернаціональної тактики комуністичного робітничого руху всіх країн вимагає не усунення різноманітності, не знищення національних відмінностей (це — безглузда мрія для сучасного моменту), а такого застосування *основних* принципів комунізму (Радянська влада і диктатура пролетаріату), яке б *правильно видозмінювало* ці принципи в частковостях, правильно пристосовувало, застосовувало їх до національних і національно-державних відмінностей. Дослідити, вивчити, відшукати, вгадати, схопити національно-особливе, національно-специфічне в *конкретних* підходах кожної країни до розв'язання *єдиного* інтернаціонального

Сімдесят сьома сторінка рукопису В. І. Леніна
«Дитяча «хвороба «лізмани» в комунізмі». —
Квітень—травень 1920 р.

єдиної альтернативи щодо диктатури пролетаріату, щоб рішуче повернути до комунізму.

Чергове завдання свідомого авангарду в міжнародньому робітничому русі, тобто комуністичних партій, груп, течій — уміти *підвести* широкі (тепер ще здебільшого сплячі, апатичні, рутинні, косні, не пробуджені) маси до цього нового їх становища або, точніше, вміти керувати *не тільки* своєю партією, але й цими масами протягом їх підходу, переходу на нову позицію. Якщо першого історичного завдання (залучити свідомий авангард пролетаріату на сторону Радянської влади і диктатури робітничого класу) не можна було розв'язати без повної, ідейної і політичної перемоги над опортунізмом і соціал-шовінізмом, то другого завдання, яке нині стає черговим і яке полягає в умінні підвести *маси* на нову позицію, здатну забезпечити перемогу авангарду в революції, цього чергового завдання не можна виконати без ліквідації лівого доктринерства, без повного подолання його помилок, без звільнення від них.

Поки мова йшла (і оскільки мова ще йде) про залучення на сторону комунізму авангарду пролетаріату, доти і остільки на перше місце висувається пропаганда; навіть гуртки, які мають всі слабості гуртківщини, тут корисні і дають плідотворні результати. Коли мова йде про практичну дію мас, про розміщення — якщо дозволено так висловитися — мільйонних армій, про розстановку *всіх* класових сил даного суспільства *для останнього і рішучого бою*, тут уже з самими тільки пропагандистськими навиками, з самим тільки повторенням істин «чистого» комунізму нічого не вдієш. Тут треба рахувати не до тисяч, як по суті рахує пропагандист, член маленької групи, яка не керувала ще масами; тут треба рахувати мільйонами і десятками мільйонів. Тут треба спитати себе не тільки про те, чи переконали ми авангард революційного класу, — а ще й про те, чи розміщені історично дійові сили *всіх* класів, обов'язково всіх без винятку класів даного суспільства, таким чином, щоб рішучий бій був уже цілком назрілим, — таким чином, щоб (1) всі ворожі нам класові сили досить заплуталися, досить побилися

між собою, досить знеслили себе боротьбою, яка їм не під силу; щоб (2) всі хиткі, ненадійні, нестійкі, проміжні елементи, тобто дрібна буржуазія, дрібнобуржуазна демократія на відміну від буржуазії, досить викрили себе перед народом, досить зганьбили себе своїм практичним банкрутством; щоб (3) в пролетаріаті почався і став могутньо підноситись масовий настрій на користь підтримки найбільш рішучих, беззавітно сміливих, революційних дій проти буржуазії. Ось тоді революція назріла, ось тоді наша перемога, якщо ми правильно врахували всі намічені вище, коротко змальовані вище умови і правильно вибрали момент, наша перемога забезпечена.

Розходження між Черчіллями і Ллойд-Джорджами — ці політичні типи є в *усіх* країнах, з зовсім незначними національними відмінностями, — з одного боку; потім, між Гендерсонами і Ллойд-Джорджами, з другого, зовсім неважливі і дрібні з точки зору чистого, тобто абстрактного, тобто недозрілого ще до практичної, масової, політичної дії, комунізму. Але з точки зору цієї практичної дії мас, ці відмінності дуже, дуже важливі. В їх врахуванні, у визначенні моменту повного назрівання неминучих між цими «друзями» конфліктів, які ослабляють і знесилюють *всіх «друзів», разом узятих*, — вся справа, все завдання комуніста, який хоче бути не тільки свідомим, переконаним, ідейним пропагандистом, а й практичним керівником *мас* в революції. Треба поєднати найсуворішу відданість ідеям комунізму з умінням шити на всі необхідні практичні компроміси, лавірування, угодовства, зигзаги, відступи і тому подібне, щоб прискорити здійснення і зживання політичної влади Гендерсонів (героїв II Інтернаціоналу, коли говорити не іменами окремих осіб, представників дрібнобуржуазної демократії, які називають себе соціалістами); прискорити їх неминуче банкрутство на практиці, яке освічує маси саме в нашому дусі, саме в напрямі до комунізму; прискорити неминучі тертя, сварки, конфлікти, повний розпад між Гендерсонами — Ллойд-Джорджами — Черчіллями (меншовиками і есерами — кадетами — монархістами; Шейдеманами — буржуазією — капівцями і

т. п.); і правильно вибрати такий момент максимально-го розпаду між усіма цими «опóрами священної приватної власності», щоб рішучим наступом пролетаріату розбити всіх їх і завоювати політичну владу.

Історія взагалі, історія революцій зокрема, завжди багатша на зміст, різноманітніша, різносторонніша, живіша, «хитріша», ніж уявляють найкращі партії, найсвідоміші авангарди найбільш передових класів. Це й зрозуміло, бо найкращі авангарди виражають свідомість, волю, пристрасть, фантазію десятків тисяч, а революцію здійснюють, в моменти особливого піднесення і напруження всіх людських здібностей, свідомість, воля, пристрасть, фантазія десятків мільйонів, підхльостуваних найгострішою боротьбою класів. Звідси випливають два дуже важливі практичні висновки: перший, що революційний клас для здійснення свого завдання повинен уміти оволодіти *всіма*, без найменшого винятку, формами або сторонами суспільної діяльності (добробляючи після завоювання політичної влади, іноді з великим ризиком і величезною небезпекою, те, що він не добробив до цього завоювання); другий, що революційний клас повинен бути готовий до найбільш швидкої і несподіваної зміни однієї форми іншою.

Кожний погодиться, що нерозумна або навіть злочинна поведінка тієї армії, яка не готується оволодіти всіма видами зброї, всіма засобами і прийомами боротьби, які є або можуть бути у ворога. Але до політики це ще більше стосується, ніж до військової справи. В політиці ще менше можна знати наперед, який засіб боротьби буде при тих чи інших майбутніх умовах застосовним і вигідним для нас. Не володіючи всіма засобами боротьби, ми можемо зазнати величезної — іноді навіть вирішальної — поразки, якщо незалежні від нашої волі зміни в становищі інших класів висувають на чергу дня таку форму діяльності, в якій ми особливо слабкі. Володіючи всіма засобами боротьби, ми перемагаємо напевно, раз ми представляємо інтереси дійсно передового, дійсно революційного класу, навіть коли обставини не дозволяють нам пустити в хід зброю, найбільш для ворога небезпечну, зброю, яка

найшвидше завдає смертельних ударів. Недосвідчені революціонери часто думають, що легальні засоби боротьби опортуністичні, бо буржуазія на цьому поприщі особливо часто (найпаче в «мирні», не революційні часи) обманювала і дурила робітників; — а нелегальні засоби боротьби революційні. Але це неправильно. Правильно те, що опортуністами і зрадниками робітничого класу є партії і вожді, які не вміють або не бажають (не кажи: не можу, кажи: не хочу) застосовувати нелегальні засоби боротьби в таких, наприклад, умовах, як під час імперіалістської війни 1914—1918 років, коли буржуазія найвільніших демократичних країн з нечуваною зухвалістю і лютістю обманювала робітників, забороняючи говорити правду про грабіжницький характер війни. Але революціонери, які не вміють поєднувати нелегальні форми боротьби з усіма легальними, є дуже погані революціонери. Неважко бути революціонером тоді, коли революція вже спалахнула і розгорілась, коли примикають до революції всі і всякі, просто з захоплення, з моди, навіть іноді з інтересів особистої кар'єри. «Звільнення» від таких горе-революціонерів коштує пролетаріатові потім, після його перемоги, трудів найтяжчих, мук, можна сказати, мученицької. Значно важче — і значно цінніше — уміти бути революціонером, коли *ще нема* умов для прямої, відкритої, дійсно масової, дійсно революційної боротьби, уміти відстоювати інтереси революції (по-пропагандистському, агітаційно, організаційно) в нереволуційних установах, а часто-густо і прямо реакційних, в нереволуційній обстановці, серед маси, нездатної негайно зрозуміти необхідність революційного методу дій. Уміти знайти, нащупати, правильно визначити конкретний шлях або особливий поворот подій, який *підводить* маси до справжньої, рішучої, останньої, великої революційної боротьби, — в цьому головне завдання сучасного комунізму в Західній Європі і Америці.

Приклад: Англія. Ми не можемо знати — і ніхто не спроможний наперед визначити, — як скоро розгориться там справжня пролетарська революція і який

привід найбільше розбудить, розпалить, зрушить на боротьбу дуже широкі, нині ще сплячі, маси. Ми повинні через це вести всю підготовчу нашу роботу так, щоб бути підкованими (як любив говорити покійний Плеханов, коли він був марксистом і революціонером) на всі чотири ноги. Можливо, що «прорве», що «зламає кригу» парламентська криза; можливо, криза, що впливає з безнадійно заплутаних колоніальних і імперіалістських суперечностей, які все більш і більш хворобливо складаються і загострюються; можливо що-небудь третє і т. п. Ми говоримо не про те, яка боротьба *вирішить* долю пролетарської революції в Англії (це питання ні в кому з комуністів сумнівів не викликає, це питання для всіх нас вирішене і вирішене твердо), ми говоримо про той *привід*, який спонукає нині ще сплячі пролетарські маси прийти в рух і підведе їх щільно до революції. Не забудемо, що, наприклад, у буржуазній французькій республіці, в обстановці, яка і з боку міжнародного і з боку внутрішнього в сто разів менше була революційна, ніж тепер, досить було такого «несподіваного» і такого «дрібного» приводу, як одна з тисяч і тисяч безчесних витівок реакційної вояччини (справа Дрейфуса ⁴⁸), щоб щільно підвести народ до громадянської війни!

Комуністи повинні в Англії використовувати безперервно, неослабно, неухильно і парламентські вибори, і всі перипетії ірландської, колоніальної, всесвітньо-імперіалістської політики британського уряду, і всі інші галузі, сфери, сторони суспільного життя, в усіх працюючи по-новому, по-комуністичному, в дусі не II, а III Інтернаціоналу. Я не маю тут часу і місця для опису прийомів «російської», «більшовицької» участі в парламентських виборах і в парламентській боротьбі, але можу запевнити закордонних комуністів, що це було зовсім не схоже на звичайні західноєвропейські парламентські кампанії. З цього часто роблять висновок: «ну, то у вас, в Росії, а у нас парламентаризм інший». Висновок неправильний. На те й існують на світі комуністи, прихильники III Інтернаціоналу в усіх країнах, щоб *переробити* по всій лінії, в усіх

галузях життя, стару соціалістичну, тред-юніоністську, синдикалістську, парламентську роботу в *нову*, комуністичну. Опортуністичного і суто буржуазного, діяцького, шахрайсько-капіталістичного на наших виборах теж було завжди дуже й дуже досить. Комуністи в Західній Європі і в Америці повинні навчитися створити новий, незвичайний, неопортуністичний, некар'єристський парламентаризм: щоб партія комуністів давала свої лозунги, щоб справжні пролетарі з допомогою неорганізованої і зовсім забитої бідноти розкидали і розносили листки, об'їжджали і обходили квартири робітників, хатини сільських пролетарів і закуткових (в Європі, на щастя, в багато разів менше сільських закутків, ніж у нас, а в Англії їх зовсім мало) селян, забиралися в найбільш простонародні шинки, втиралися в найбільш простонародні спілки, товариства, випадкові збори, говорили з народом не по-вченому (і не дуже по-парламентському), не ганялися нітрохи за «містечком» у парламенті, а скрізь будили думку, втягували масу, ловили буржуазію на слові, використовували нею створений апарат, нею призначені вибори, нею зроблені заклики до всього народу, знайомили народ з більшовизмом так, як ніколи не вдавалося знайомити (при пануванні буржуазії) поза обстановкою виборів (не рахуючи, звичайно, моменту великих страйків, коли *такий же* апарат всенародної агітації працював у нас ще інтенсивніше). Зробити це в Західній Європі і Америці дуже важко, дуже й дуже важко, але це зробити можна і треба, бо без труда завдання комунізму взагалі розв'язати не можна, а трудитися треба над розв'язанням *практичних* завдань, які все більше різноманітні, все більше зв'язані з усіма галузями суспільного життя, все більше *відвойовують* одну галузь, одну область за одною у буржуазії.

В тій же Англії так само по-новому (не по-соціалістичному, а по-комуністичному, не по-реформістському, а революційно) треба поставити роботу пропаганди, агітації, організації у війську і серед пригноблених та неповноправних національностей *«своїї»* держави (Ірландія, колонії). Бо всі ці галузі суспільного життя в епо-

ху імперіалізму взагалі, а тепер після війни, яка змучила народи і відкриває швидко очі на правду (а саме: що десятки мільйонів убиті і покалічені тільки заради вирішення питання, англійські чи німецькі хижакі грабуватимуть більше країн),— всі ці галузі суспільного життя особливо наповнюються горючим матеріалом і створюють особливо багато приводів до конфліктів, криз, загострення класової боротьби. Ми не знаємо і не можемо знати, яка іскра — з тієї безлічі іскор, які звідусіль сиплються тепер в усіх країнах, під впливом економічної і політичної всесвітньої кризи,— буде спроможна запалити пожежу, в розумінні особливого пробудження мас, і ми повинні через це з нашими новими, комуністичними принципами взятися за «обробку» всіх і всяких, навіть найбільш старих, затхлих і видимо безнадійних поприщ, бо інакше ми не будемо на висоті завдання, не будемо всебічні, не оволодіємо всіма видами зброї, не підготуємось ні до перемоги над буржуазією (яка всі сторони суспільного життя налагодила,— а тепер і розлагодила — по-буржуазному), ні до майбутньої комуністичної реорганізації всього життя після цієї перемоги.

Після пролетарської революції в Росії і несподіваних, для буржуазії і філістерів, перемог цієї революції в міжнародному масштабі, весь світ став тепер іншим, буржуазія повсюди стала теж іншою. Вона залякана «більшовизмом», озлоблена на нього майже до запаморочення, і саме тому вона, з одного боку, прискорює розвиток подій, а з другого боку, зосереджує увагу на насильственому придушенні більшовизму, ослабляючи цим свою позицію на цілому ряді інших поприщ. Обидві ці обставини комуністи всіх передових країн повинні врахувати в своїй тактиці.

Коли російські кадети і Керенський зняли шалене цькування проти більшовиків — особливо з квітня 1917 року і ще більше в червні і липні 1917 року,— вони «пересолили». Мільйони примірників буржуазних газет, що на всі лади галасували проти більшовиків, допомогли втягти маси в оцінку більшовизму, але ж, крім газет, все суспільне життя саме завдяки «ретель-

ності» буржуазії проймалося спорами про більшовизм. Тепер у міжнародному масштабі мільйонери всіх країн поводяться так, що ми повинні їм бути від душі вдячні. Вони цькують більшовизм з такою ж ретельністю, з якою цькував його Керенський і К^о; вони так само «пересоложують» при цьому і так само *допомагають* нам, як Керенський. Коли французька буржуазія робить з більшовизму центральний пункт виборчої агітації, лаючи за більшовизм порівняно поміркованих або хитких соціалістів; — коли американська буржуазія, зовсім втративши голову, хватає тисячі й тисячі людей, запідозрених у більшовизмі, і створює атмосферу паніки, розносячи всюди вісті про більшовицькі змови; — коли англійська «найсолідніша» в світі буржуазія, при всьому її розумі і досвідченості, робить неймовірні дурниці, засновує багатющі «товариства для боротьби з більшовизмом», створює спеціальну літературу про більшовизм, наймає для боротьби з більшовизмом додаткову кількість учених, агітаторів, посів, — ми повинні кланятися і дякувати панам капіталістам. Вони працюють на нас. Вони допомагають нам зацікавити маси питанням про суть і значення більшовизму. І вони не можуть чинити інакше, бо «замовчати», задушити більшовизм їм *уже* не вдалося.

Але разом з тим буржуазія бачить у більшовизмі майже тільки одну його сторону: повстання, насильство, терор; буржуазія старається через це приготуватися особливо до відсічі і опору на *цьому* поприщі. Можливо, що в окремих випадках, в окремих країнах, на ті чи інші короткі проміжки часу, їй це вдасться: на таку можливість треба зважати, і зовсім нічого страшного для нас нема в тому, що це їй удасться. Комунізм «виростає» абсолютно з усіх сторін суспільного життя, ростки його є абсолютно всюди, «зараза» (коли вжити улюбленого буржуазією і буржуазною поліцією і найбільш «приємного» для неї порівняння) проникла в організм дуже міцно і пройняла собою весь організм цілком. Якщо з особливою пильністю «заткнути» один з виходів, — «зараза» знайде собі другий вихід, іноді найнесподіваніший. Життя візьме своє. Нехай буржуазія

мечеться, злобствує до запаморочення, пересолює, робить дурниці, наперед мстить більшовикам і намагається перебити (в Індії, в Угорщині, в Німеччині і т. д.) зайві сотні, тисячі, сотні тисяч завтрашніх або вчорашніх більшовиків: чинячи так, буржуазія чинить, як чинили всі засуджені історією на загибель класи. Комуністи повинні знати, що майбутнє в усякому разі належить їм, і тому ми можемо (і повинні) поєднувати найбільшу пристрасність у великій революційній боротьбі з найбільш холоднокровним і тверезим врахуванням шалених метань буржуазії. Російську революцію розбили жорстоко в 1905 році; російських більшовиків розбили в липні 1917 року; німецьких комуністів перебили понад 15 000 за допомогою вмілої провокації і спритних маневрів Шейдемана і Носке спільно з буржуазією і монархістами-генералами; у Фінляндії і в Угорщині лютує білий терор. Але в усіх випадках і в усіх країнах комунізм загартовується і зростає; корені його такі глибокі, що переслідування не ослабляють, не знесилюють, а посилюють його. Бракує тільки одного, щоб ми пішли до перемоги упевненіше і твердіше, а саме: повсюдного і до кінця продуманого усвідомлення всіма комуністами всіх країн необхідності бути максимально *гнучкими* в своїй тактиці. Чудово зростаючому комунізмові особливо в передових країнах бракує тепер цього усвідомлення і вміння застосувати це усвідомлення на практиці.

Корисним уроком могло б (і повинно було б) бути те, що сталося з такими високо вченими марксистами і відданими соціалізму вождями II Інтернаціоналу, як Каутський, Отто Бауер та ін. Вони цілком усвідомлювали необхідність гнучкої тактики, вони вчилися і інших вчили марксівської діалектики (і багато з того, що ними було в цьому відношенні зроблено, залишиться назавжди цінним надбанням соціалістичної літератури), але вони *в застосуванні* цієї діалектики зробили таку помилку або показали себе на практиці такими *не* діалектиками, показали себе людьми, які до того не зуміли врахувати швидкої зміни форм і швидкого наповнення старих форм новим змістом, що доля їх мало чим

завидніша від долі Гайндмана, Геда і Плеханова. Основна причина їх банкрутства полягала в тому, що вони «здивились» на одну певну форму зростання робітничого руху і соціалізму, забули про її односторонність, побоялись побачити ту круту ломку, яка в силу об'єктивних умов стала неминучою, і продовжували твердити прості, заучені, на перший погляд безперечні істини: три більше, ніж два. Але політика більше схожа на алгебру, ніж на арифметику, і ще більше на вищу математику, ніж на нижчу. Насправді всі старі форми соціалістичного руху наповнились новим змістом, перед цифрами з'явився через це новий знак: «мінус», а наші мудреці уперто продовжували (і продовжують) запевняти себе й інших, що «мінус три» більше, ніж «мінус два».

Треба постаратися, щоб з комуністами не повторилась та сама помилка, тільки з другого боку, або, точніше, — щоб була скоріше виправлена і швидше, безболісніше для організму зжита *та сама помилка*, тільки з другого боку, що її роблять «ліві» комуністи. Ліве доктринерство є теж помилка, не тільки праве доктринерство. Звичайно, помилка лівого доктринерства в комунізмі є, в даний момент, в тисячу разів менш небезпечною і менш значною, ніж помилка правого доктринерства (тобто соціал-шовінізму і каутськіанства), але ж це тільки тому так, що лівий комунізм течія зовсім молодда, яка тільки-тільки зароджується. Тільки через це хвороба, при певних умовах, може бути легко вилікувана, і треба взятися за її вилікування з максимальною енергією.

Старі форми лопнули, бо виявилось, що новий зміст в них — зміст антипролетарський, реакційний — досяг непомірного розвитку. У нас є тепер, з точки зору розвитку міжнародного комунізму, такий тривкий, такий сильний, такий могутній зміст роботи (за Радянську владу, за диктатуру пролетаріату), що він може і повинен проявити себе в усякій формі, і новій і старій, може і повинен переродити, перемогти, підпорядкувати собі всі форми, не тільки нові, а й старі, — не для того, щоб із старим помиритися, а для того, щоб уміти всі і всілякі, нові і старі форми зробити знаряддям

повної і остаточної, рішучої і безповоротної перемоги комунізму.

Комуністи повинні докласти всіх зусиль, щоб спрямувати робітничий рух і суспільний розвиток взагалі найбільш прямим і найшвидшим шляхом до всесвітньої перемоги Радянської влади і до диктатури пролетаріату. Це безперечна істина. Але досить зробити маленький крок далі — здавалося б, крок у тому ж напрямі — і істина обернеться в помилку. Досить сказати, як говорять німецькі й англійські ліві комуністи, що ми визнаємо тільки один, тільки прямий шлях, що ми не допускаємо лавірування, угодовства, компромісів, і це вже буде помилкою, яка здатна завдати, почасти вже завдала і завдає, найсерйознішої шкоди комунізму. Праве доктринерство уперлось на визнанні самих тільки старих форм і збанкрутувало до кінця, не помітивши нового змісту. Ліве доктринерство упирається на безумовному запереченні певних старих форм, не бачачи, що новий зміст пробиває собі дорогу через всі і всілякі форми, що наш обов'язок, як комуністів, усіма формами оволодіти, навчитися з максимальною швидкістю доповнювати одну форму другою, заміняти одну другою, пристосовувати свою тактику до всякої такої зміни, яка викликається не нашим класом або не нашими зусиллями.

Всесвітня революція так могутньо підштовхнута і прискорена страхіттями, гидотами, мерзотами всесвітньої імперіалістської війни, безвихідністю створеного нею становища, — ця революція розвивається вшир і вглиб з такою чудовою швидкістю, з таким розкішним багатством все нових і нових форм, з таким повчальним практичним спростуванням всякого доктринерства, що є всі підстави надіятися на швидке і повне видужання міжнародного комуністичного руху від дитячої хвороби «лівого» комунізму.

27.IV.1920.

•

ДОДАТОК

•

Поки видавництва в нашій країні,— яку пограбували імперіалісти всього світу, помщаючись за пролетарську революцію, і продовжують грабувати і блокувати, незважаючи ні на які обіцянки своїм робітникам,— поки наші видавництва управились із завданням видати мою брошуру, надійшов з-за кордону додатковий матеріал. Аж ніяк не претендуючи в своїй брошурі на що-небудь більше, ніж побіжні замітки публіциста, я торкнувся коротко деяких пунктів.

I

РОЗКОЛ НІМЕЦЬКИХ КОМУНІСТІВ

Розкол комуністів у Німеччині став фактом. «Ліві» або «принципіальна опозиція» утворили окрему «Комуністичну робітничу партію» на відміну від «Комуністичної партії». В Італії справа, як видно, теж іде до розколу — кажу, як видно, бо маю лише додаткові номери (№№ 7 і 8) лівої газети «Рада» («Il Soviet»), де обговорюється відкрито можливість і необхідність розколу, причому мова йде також про з'їзд фракції «абстенціоністів» (або бойкотистів, тобто противників участі в парламенті), фракції, яка досі входить в Італійську соціалістичну партію.

Можна побоюватися, що розкол з «лівими», антипарламентаріями (почасти також антиполітиками, противниками політичної партії і роботи в профспілках) стане явищем інтернаціональним, подібно до розколу з «центровиками» (або каутськіанцями, лонгетистами, «позалежниками» і т. п.). Нехай буде так. Розкол все ж краще, ніж плутанина, що заважає і ідейному, теоретичному, революційному зростанню, дозріванню партії і її дружній, дійсно організованій, практичній роботі, яка дійсно підготовляє диктатуру пролетаріату.

Нехай «ліві» випробують себе на ділі, в національному і інтернаціональному масштабі, нехай поспробують підготовляти (а потім і здійснювати) диктатуру пролетаріату без строго централізованої, з залізною дисципліною, партії, без уміння оволодівати всіма поприщами, галузями, різновидами політичної і культурної роботи. Практичний досвід швидко навчить їх.

Треба докласти тільки всіх зусиль до того, щоб розкол з «лівими» не утруднив або якомога менше утруднив неминуче в недалекому майбутньому і необхідне злиття в єдину партію всіх учасників робітничого руху, які стоять щиро і сумлінно за Радянську владу і за диктатуру пролетаріату. В Росії особливим щастям більшовиків було те, що вони мали 15 років для систематичної і до кінця доведеної боротьби як проти меншовиків (тобто опортуністів і «центровиків»), так і проти «лівих» ще задовго до безпосередньої масової боротьби за диктатуру пролетаріату. В Європі і Америці доводиться тепер проробляти цю саму роботу «форсованими маршами». Окремі особи, особливо з числа невдалих претендентів у вожді, можуть (якщо у них не вистачить пролетарської дисциплінованості і «чесності з собою») надовго упертися в своїх помилках, але робітничі маси легко і швидко, коли назріє момент, об'єднуються самі і об'єднують всіх ширих комуністів в єдину партію, здатну здійснити радянський лад і диктатуру пролетаріату*.

II

КОМУНІСТИ І НЕЗАЛЕЖНИКИ В НІМЕЧЧИНІ

Я висловив у брошурі думку, що компроміс між комуністами і лівим крилом незалежників необхідний і корисний для комунізму, але що здійснити його буде не легко. Одержані мною після того номери газет під-

* До питання про майбутнє злиття «лівих» комуністів, антипарламентаріїв, з комуністами взагалі, відзначу ще таке. Наскільки мені вдалося ознайомитися з газетами «лівих» комуністів і комуністів взагалі в Німеччині, у перших є та перевага, що вони краще вміють агітувати в масах, ніж другі. Дешо аналогічне я спостерігав не раз — тільки в менших розмірах і в окремих місцевих організаціях, а не в загальнодержавному масштабі — в історії більшовицької партії. Наприклад, в 1907—1908 роках «ліві» більшовики іноді і подекуди успішніше, ніж ми, агітували в масах. Це почасти пояснюється тим, що легше підійти до маси в революційний момент або при живих спогадах про революцію з тактикою «простого» заперечення. Це, однак, ще не довід за правильність такої тактики. В усякому разі не підлягає ні найменшому сумніву, що комуністична партія, яка хоче бути на ділі авангардом, передовим загonom революційного класу, пролетаріату, і яка, крім того, хоче навчитися керувати широкою масою не тільки пролетарською, а й непролетарською, масою трудящих і експлуатованих, повинна вміти і пропагувати, і організовувати, і агітувати найбільш доступно, найбільш зрозуміло, найбільш ясно і живо як для міської, фабричної «вулиці», так і для села.

твердили і те і друге. В № 32 «Червоного Прапора», органу Цека Комуністичної партії Німеччини («Die Rote Fahne»⁴⁹, Zentralorgan der Kommunistischen Partei Deutschlands, Spartakusbund, від 26. III. 1920), вміщена «заява» цього Цека в питанні про військовий «путч» (змову, авантюру) Каппа — Лютвіца і про «соціалістичний уряд». Ця заява цілком правильна і з точки зору основної посилки, і з точки зору практичного висновку. Основна посилка зводиться до того, що «об'єктивної основи» для диктатури пролетаріату в даний момент немає, бо «більшість міських робітників» стоїть за незалежників. Висновок: обіцяння «лояльної опозиції» (тобто відмова від підготовки до «насильственого повалення») урядові «соціалістичному при виключенні буржуазно-капіталістичних партій».

Тактика, безперечно, в основі правильна. Але, коли не слід спинятися на дрібних неточностях формулювання, все ж таки не можна проминути мовчанням, що не можна називати «соціалістичним» (в офіційній заяві комуністичної партії) уряд соціал-зрадників, що не можна говорити про виключення «буржуазно-капіталістичних партій», коли партії і Шейдеманив і пп. Каутських — Кріспінів є дрібнобуржуазно-демократичними, не можна писати таких речей, як параграф 4-й заяви, який говорить:

«...Для дальшого завоювання пролетарських мас на сторону комунізму величезну вагу має, з точки зору розвитку пролетарської диктатури, такий стан, коли політична свобода могла б бути використана необмежено і коли буржуазна демократія не могла б виступати як диктатура капіталу...».

Такий стан неможливий. Дрібнобуржуазні вожді, німецькі Гендерсони (Шейдемани) і Сноудени (Кріспіни), не виходять і не можуть вийти за рамки буржуазної демократії, яка, в свою чергу, не може не бути диктатурою капіталу. Цих принципіально неправильних і політично шкідливих речей зовсім і не треба було писати з точки зору досягнення практичного результату, якого цілком правильно добивався Цек комуністичної партії. Для цього досить було сказати (коли хочеш бути по-парламентському ввічливим): поки більшість

міських робітників іде за незалежниками, ми, комуністи, не можемо заважати цим робітникам зжити свої останні міщансько-демократичні (тобто теж «буржуазно-капіталістичні») ілюзії на досвіді «їх» уряду. Цього досить для обґрунтування компромісу, який дійсно необхідний і який повинен полягати у відмовленні на певний час від спроб насильственого повалення уряду, якому довіряє більшість міських робітників. А в повсякденній, масовій агітації, не зв'язаній рамками офіційної, парламентської ввічливості, можна б, звичайно, додати: нехай такі негідники, як Шейдемани, і такі філістери, як Каутські — Кріспіни, викриють на ділі, наскільки вони обдурені самі і обдурюють робітників; їх «чистий» уряд «найчистіше» зробить цю роботу «очищення» авгійових конюшень соціалізму, соціал-демократизму та інших видів соціал-зрадництва.

Справжня природа теперішніх вождів. «Незалежної с.-д. партії Німеччини» (тих вождів, про яких говорять неправду, ніби вони вже втратили всякий вплив і які на ділі ще небезпечніші для пролетаріату, ніж угорські соціал-демократи, що назвали себе комуністами і обіцяли «підтримку» диктатурі пролетаріату) ще і ще раз виявилась під час німецької корніловщини, тобто перевороту пп. Каппа і Лютвіца *. Маленьку, але наочну ілюстрацію дають статейки Карла Каутського: «Вирішальні хвилини» («Entscheidende Stunden») в «Freiheit» (орган незалежників, «Свобода»)⁶¹ від 30. III. 1920 і Артура Кріспіна: «До політичної ситуації» (14. IV. 1920, там же). Ці пани абсолютно не вміють мислити і міркувати, як революціонери. Це — плаксиві міщанські демократи, які в тисячу разів небезпечніші для пролетаріату, якщо вони оголошують себе прихильниками Радянської влади і диктатури пролетаріату, бо на ділі в кожную трудну і небезпечну хвилину вони неминуче чинитимуть зраду... перебуваючи в «найщирішому» переконанні, що вони допомагають пролета-

* Надзвичайно ясно, коротко і точно, по-марксистському, висвітлено це, між іншим, в чудовій газеті австрійської ком. партії «Червоний Прапор» від 28 і 30 березня 1920 р. («Die Rote Fahne»⁶⁰, Wien 1920, №№ 266 і 267; L. L.: «Ein neuer Abschnitt der deutschen Revolution») (— Л. Л.: «Новий етап німецької революції». Ред.).

ріатові! Адже й угорські соціал-демократи, які перехрестилися в комуністів, хотіли «допомогти» пролетаріатові, коли через полохливість і безхарактерність визнали становище Радянської влади в Угорщині безнадійним і захникали перед агентами антантівських капіталістів і антантівських катів.

III

ТУРАТІ І К^о В ІТАЛІЇ

Ті номери італійської газети «Рада», які вказані вище, цілком підтверджують сказане мною в брошурі про помилку Італійської соціалістичної партії, яка терпить у своїх рядах таких членів і навіть таку групу парламентаріїв. Ще більше підтверджує це такий сторонній свідок, як римський кореспондент англійської буржуазно-ліберальної газети «The Manchester Guardian», який в № від 12. III. 1920 вмістив своє інтерв'ю з Тураті.

«...Сивьйор Тураті, — пише цей кореспондент, — гадає, що революційна небезпека не така, щоб викликати безпідставні побоювання в Італії. Максималісти грають огнем радянських теорій тільки для того, щоб тримати маси в піднесенні і збудженні. Ці теорії, однак, є чисто легендарними поняттями, незрілими програмами, які непридатні для практичного використання. Вони годяться тільки на те, щоб тримати працюючі класи в стані чекання. Ті самі люди, які використовують їх як принаду, щоб засліплювати пролетарські очі, бачать себе змушеними вести повсякденну боротьбу ради завоювання деяких, часто мізерних економічних поліпшень, так, щоб відтягти момент, коли робітничі класи втратять свої ілюзії і віру в свої любими міфи. Звідси — довга смуга страйків всіляких розмірів і з усіляких приводів аж до останніх страйків у поштовому і залізничному відомствах, — страйків, які роблять і без того тяжке становище країни ще тяжчим. Країна роздратована внаслідок труднощів, зв'язаних з її адриатичною проблемою, пригнічена її зовнішнім боргом, її непомірним випуском паперових грошей, і все-таки країна далеко не усвідомлює ще необхідності засвоєння тієї дисципліни в праці, яка одна може відновити порядок і добробут...»

Ясно, як день, що англійський кореспондент виказав правду, яку, певно, прикриває і прикрашує і сам

Тураті, і його буржуазні захисники, пособники, інспіратори в Італії. Правда ця та, що ідеї і політична робота панів Тураті, Тревеса, Модільяні, Дугоні і К^о дійсно така і саме така, як її малює англійський кореспондент. Це — суцільне соціал-зрадництво. Чого вартий один захист порядку і дисципліни для робітників, які перебувають в найманому рабстві, які працюють для наживи капіталістів! І які знайомі нам, росіянам, всі ці меншовицькі балачки! Яке цінне визнання, що маси за Радянську владу! Яке тупоумне і пошло-буржуазне нерозуміння революційної ролі страйків, що стихійно розростаються! Так, так, англійський кореспондент буржуазно-ліберальної газети зробив ведмежу послугу панам Тураті і К^о і чудово підтвердив правильність вимоги товариша Бордіга і його друзів з газети «Рада», які вимагають, щоб Італійська соціалістична партія, коли вона хоче бути на ділі за III Інтернаціонал, з ганьбою вигнала з своїх рядів панів Тураті і К^о і стала комуністичною партією як за назвою, так і ділами своїми.

IV

НЕПРАВИЛЬНІ ВИСНОВКИ З ПРАВИЛЬНИХ ПОСИЛОК

Але тов. Бордіга і його «ліві» друзі роблять із своєї правильної критики панів Тураті і К^о той неправильний висновок, що шкідлива взагалі участь у парламенті. Ні тіні серйозних доводів на захист цього погляду італійські «ліві» навести не можуть. Вони просто не знають (або стараються забути) інтернаціональні зразки дійсно революційного і комуністичного, безперечно корисного для підготовки пролетарської революції використання буржуазних парламентів. Вони просто не уявляють собі «нового» і кричать, повторюючись без кінця, про «старе», небільшовицьке, використання парламентаризму.

Саме в цьому й полягає їх корінна помилка. Не тільки на парламентському, а й на *всіх* поприщах діяльності комунізм повинен *внести* (і без довгої, наполегливої, упертої праці він *не зуміє* внести) принципіально нове,

що докорінно пориває з традиціями II Інтернаціоналу (при одночасному збереженні і розвитку того, що він дав хорошого).

Візьмемо хоч би журналістську роботу. Газети, брошури, прокламації виконують необхідну роботу пропаганди, агітації, організації. Без журналістичного апарату ні один масовий рух обійтись не може в скільки-небудь цивілізованій країні. І ніякий лемент проти «вождів», ніякі клятвені обіцянки зберегти чистоту мас від впливу вождів не звільнять від необхідності користуватися для цієї роботи вихідцями з буржуазно-інтелігентського середовища, не звільнять від буржуазно-демократичної, «власницької» атмосфери і обстановки, в якій відбувається ця робота при капіталізмі. Навіть через два з половиною роки після повалення буржуазії, після завоювання політичної влади пролетаріатом, ми бачимо навколо себе цю атмосферу, цю обстановку масових (селянських, ремісничих) буржуазно-демократичних, власницьких відносин.

Парламентаризм є одна форма роботи, журналістика — друга. Зміст може бути комуністичним в обох і повинен бути комуністичним, коли працівники тієї і другої галузі є справжніми комуністами, справді членами пролетарської, масової партії. Але і в тій і в другій — *і в усякій сфері роботи* при капіталізмі і при переході від капіталізму до соціалізму — не можна уникнути тих труднощів, тих своєрідних завдань, які повинен подолати і розв'язати пролетаріат для використання в своїх цілях вихідців з буржуазного середовища, для перемоги над буржуазно-інтелігентськими передсудами і впливами, для ослаблення опору (а в дальшому і для повної переробки) дрібнобуржуазної обстановки.

До війни 1914—1918 років хіба ми не бачили в усіх країнах надзвичайно багато прикладів, коли дуже «ліві» анархісти, синдикалісти та інші громили парламентаризм, глузували з буржуазно-опошлених парламентаріїв-соціалістів, бичували кар'єризм їх і т. д. і т. п., — а самі *через журналістику, через роботу в синдикатах (профспілках) проробляли таку ж буржуазну кар'єру?*

Хіба приклади панів Жуо і Мергеймів, коли обмежитися Францією, не типові?

В тому-то й полягає хлоп'яцтво «заперечення» участі в парламентаризмі, що таким «простим», «легким», нібито революційним способом думають *«розв'язати»* трудне завдання боротьби з буржуазно-демократичними впливами *«всередині»* робітничого руху, а на ділі тільки тікають від своєї власної тіні, тільки закривають очі на трудність, тільки словами відбуваються від неї. Найбезсоромніший кар'єризм, буржуазне використання парламентських містечок, кричуще реформістське перекручення парламентської роботи, пошла міщанська рутина — немає сумніву, що все це — звичайні і переважні характерні риси, які породжує капіталізм всюди і не тільки поза, а й усередині робітничого руху. Але він, капіталізм, і створювана ним буржуазна обстановка (що зникає навіть після повалення буржуазії дуже повільно, бо селянство постійно відроджує буржуазію) в усіх чисто галузях роботи і життя породжують такий самий по суті, зовсім незначними варіантами відмінний щодо форми буржуазний кар'єризм, національний шовінізм, міщанське опошлення і т. д.

Ви здаєтесь собі самим «страшенно революційними», милі бойкотисти і антипарламентаристи, але насправді *ви злякались* порівняно невеликих труднощів боротьби проти буржуазних впливів зсередини робітничого руху, тоді як ваша перемога, тобто. повалення буржуазії і завоювання політичної влади пролетаріатом, створить *ці самі* труднощі ще в більшому, в незмірно більшому розмірі. Ви по-дитячому злякались маленької труднощі, яку матимете ви сьогодні, не розуміючи, що завтра і післязавтра вам доведеться все ж навчитися, довчитися пересборювати ті самі труднощі в розмірах, незмірно значніших.

При Радянській владі у вашу і в нашу, пролетарську, партію полізе ще більше буржуазно-інтелігентських вихідців. Вони пролізуть і в Ради, і в суди, і в адміністрацію, бо не можна, нема з чого, будувати комунізм інакше, як з людського матеріалу, створеного капіталізмом, бо не можна вигнати і знищити буржуазну інте-

лігенцію, треба перемогти, переробити, переварити, перевиховати її — як перевиховати треба в тривалій боротьбі, на ґрунті диктатури пролетаріату, і самих пролетарів, які від своїх власних дрібнобуржуазних передсудів звільняються не відразу, не чудом, не з веління божої матері, не з веління лозунга, резолюції, декрету, а лише в довгій і важкій масовій боротьбі з масовими дрібнобуржуазними впливами. При Радянській владі ті самі завдання, які тепер так гордовито, з такою пихою, так легковажно, так по-хлоп'ячому відкидає від себе антипарламентарій одним рухом руки, — *ті самі* завдання відроджуються *всередині* Рад, всередині радянської адміністрації, всередині радянських «правозаступників» (ми зруйнували в Росії, і правильно зробили, що зруйнували, буржуазну адвокатуру, але вона відроджується у нас під прикриттям «радянських» «правозаступників»⁵²). Серед радянських інженерів, серед радянських учителів, серед привілейованих, тобто найбільш кваліфікованих і найкраще поставлених, *робітників* на радянських фабриках ми бачимо постійне відродження чисто *всіх* тих негативних рис, які властиві буржуазному парламентаризмові, і тільки повторною, безустанною, тривалою, упертою боротьбою пролетарської організованості і дисципліни ми перемагаємо — поступово — це зло.

Звичайно, при пануванні буржуазії дуже «трудно» перемогти буржуазні звички у власній, тобто робітничій, партії: «трудно» вигнати з партії звичних, безнадійно зіпсованих буржуазними передсудами вождів-парламентаріїв, «трудно» підкорити абсолютно необхідне (в певній, хоч би дуже обмеженій, кількості) число вихідців з буржуазії пролетарській дисципліні, «трудно» створити цілком гідну робітничого класу комуністичну фракцію в буржуазному парламенті, «трудно» добитися, щоб комуністичні парламентарії не грали в буржуазно-парламентські бирюльки, а займались найнасушнішою роботою пропаганди, агітації, організації в масах. Все це «трудно», що й казати, трудно було в Росії, ще незрівнянно трудніше в Західній Європі і Америці,

де значно сильніша буржуазія, сильніша буржуазно-демократична традиція та інше.

Але всі ці «труднощі» — просто-таки дитячі труднощі в порівнянні з завданнями цілком *такого ж роду*, які все одно пролетаріатові неминуче доведеться розв'язувати і для своєї перемоги і під час пролетарської революції і після взяття влади пролетаріатом. В порівнянні з *цими*, дійсно гігантськими, завданнями, коли доведеться при диктатурі пролетаріату перевиховувати мільйони селян і дрібних хазяйчиків, сотні тисяч службовців, чиновників, буржуазних інтелігентів, підпорядковувати їх усіх пролетарській державі і пролетарському керівництву, перемагати в них буржуазні звички і традиції,— в порівнянні з *цими* гігантськими завданнями є справою дитячо легкою створити при пануванні буржуазії, в буржуазному парламенті, дійсно комуністичну фракцію справжньої пролетарської партії.

Якщо товариші «ліві» і антипарламентарії не навчаться переборювати тепер навіть таку маленьку трудність, то можна сказати напевно, що вони або будуть неспроможні здійснити диктатуру пролетаріату, не зможуть в широкому масштабі підпорядкувати собі і переробити буржуазних інтелігентів і буржуазні установи, або повинні будуть *наспіх доучуватися* і такою спішкою завдадуть величезної шкоди справі пролетаріату, нароблять помилок більше, ніж звичайно, проявлять слабості і невміння більше, ніж в середньому, і так далі і тому подібне.

Поки буржуазія не повалена і потім поки не зникло зовсім дрібне господарство і дрібне товарне виробництво, доти буржуазна обстановка, власницькі звички, міщанські традиції будуть псувати пролетарську роботу як іззовні, так і всередині робітничого руху, не в одній тільки сфері діяльності, парламентській, а неминуче в усіх і всіляких галузях суспільної діяльності, на всіх, без винятку, культурних і політичних поприщах. І найглибшою помилкою, за яку неминуче доведеться потім розплачуватись, є спроба відмахнутися, відгородитися від *одного* з «неприємних» завдань або трудностей в одній галузі роботи. Треба вчитися

і навчитися оволодівати всіма без винятку галузями роботи і діяльності, перемагати всі груднощі і всі буржуазні навики, традиції, звички скрізь і всюди. Інша постановка питання просто не серйозна, просто хлоп'яцтво.

12. V. 1920.

V

В російському виданні цієї книги я трохи неправильно висвітлив поведінку голландської комуністичної партії в цілому в галузі міжнародної революційної політики. Тому я користуюсь цією нагодою, щоб опублікувати наведений нижче лист наших голландських товаришів у цьому питанні і потім виправити вираз «голландські трибуністи», якого я вжив у російському тексті, замінивши його словами «деякі члени голландської комуністичної партії»⁵³.

Н. Ленін

ЛИСТ ВАЙНКОПА

Москва, 30 червня 1920 р.

Дорогий товаришу Ленін,

Завдяки Вашій люб'язності ми, члени голландської делегації на II конгрес Комінтерну, мали можливість проглянути Вашу книгу: «Дитяча хвороба «лівізми» в комунізмі» до її опублікування в перекладі на західноєвропейські мови. В цій Вашій книзі Ви кілька разів підкреслюєте свою непохвалу з приводу тієї ролі, яку відігравали деякі члени голландської комуністичної партії в міжнародній політиці.

Ми, однак, повинні протестувати проти того, що Ви покладаєте на комуністичну партію відповідальність за їх вчинки. Це дуже неточно. Більше того, це несправедливо, тому що ці члени голландської комуністичної партії дуже мало або зовсім не беруть участі в поточній роботі нашої партії; вони намагаються також прямо або посередньо проводити в комуністичній партії опозиційні лозунги, проти яких голландська компартія і всі її органи вели і ведуть аж до сьогоднішнього дня найенергійнішу боротьбу.

З братерським привітом
(від імені голландської делегації)

Д. І. Вайнкоп